יהושע פראוור

אשקלון ורצועת אשקלון במדיניות הצלבנים

א. התקופה הפאטמית[1]

בשנת 1071 הופיעו הגדודים התורכים־סלג'וקים בגבולות ארץ־ישראל. המצרים, ששלטו בה בפרק־זמן זה, פינו את כל אזוריה הפנימיים, הואיל ולא היה בכוחם לעמוד בפני הפולשים; וירושלים, עיר הקודש, וכן רמלה, בירת מחוז פלסטין, והיישובים הגדולים של שכם, בית שאן וטבריה נפלו לידי הכובשים. רק רצועת החוף והנמלים נשארו תחת שלטון מצרי שאף הוא לא היה לעתים אלא נומינלי בלבד. למעשה משלו בכמה מערי החוף נושאי משרות מבני המקום. ניסיונות המצרים לחזור ולכבוש את הארץ עלו בתוהו. אמנם בקיץ של 1098, כשמחנות מסע הצלב הראשון נמצאו כבר על אדמת סוריה, עלה בידיהם להשתלט על ירושלים, אך היה זה כיבוש זמני: ב־14 ביולי 1099 נפלה ירושלים לידי הצלבנים; ושרידי הצבא המצרי, הסודנים, שמצאו מקלט במבצר העיר, בפיקודו של אִפְתִחַיאר אַדוּלַה, קיבלו רשות לסגת לאשקלון.

הופעת הצלבנים בתחומי ארץ־ישראל עוררה בהלה בקרב התושבים וגרמה למנוסתם הכללית מן היישובים והכפרים הבלתי מבוצרים, למקומות שנראו להם בטוחים יותר. בשני זרמים גדולים נמלטו הפליטים: דרך עבר־הירדן לכיוון דמשק; וממרכז הארץ צפונה לערי החוף; ומשם, במידת האפשר — מצרימה. אשקלון, שהיתה מבוצרת יפה, קלטה בימים אלה מספר רב של פליטים ובכללם הרבה יהודים. אף הניצולים מחרב הצלבנים מירושלים מצאו מחסה באשקלון, ששימשה להם תחנת־מעבר למצרים. ואכן נהפכה אשקלון בשנים אלו למקום מרכזי בהתמודדות שבין שני הכוחות, שעמדו זה מול זה בארץ: הצלבנים והמצרים.

חשיבותו של המקום היתה נהירה למדי לשני הצדדים. מנקודת מבט מצרית היתה אשקלון שער־המגן בפני הסכנה הצלבנית המאיימת מצפון. כל עוד היתה אשקלון מצרית שימשה היא מחסום בפני חדירת פולשים וכובשים לתחום ארץ הנילוס. באותו זמן עצמו נתייחדה לאשקלון החשיבות של עמדת־מפתח בכל תכנית מצרית לכיבוש הארץ מידי הצלבנים. אשקלון מוסלמית היתה מאפשרת למצרים לרכז כוחותיהם מעברו השני של המדבר, שהפריד ביניהם לבין הצלבנים, ולפתור בדרך זו את הבעיה הקשה של אספקה צבאית מבסיס קרוב לשדה הפעולות הצבאיות וכן להחזיק כוחות רעננים על גבול המדינה הצלבנית ממש. בנסיבות אלו טרחו המצרים ואף הצליחו להפוך את אשקלון במרוצת הימים לבסיס ציוד ואספקה, לנמל צבאי ולמבצר עוז, לעמדה הקדמית של צבאותיהם בהתמודדות ההיסטורית הגדולה עם כוחות הנצרות.

לצלבנים היה ברור, שלא יהא ביטחון לגבולותיהם, כל עוד לא יפריד המדבר בינם לבין מצרים. רק ה־Grande Barrie — "המדבר הגדול", כפי שכינו הצלבנים את מדבר סיני[2], היה עשוי לשמש ערובה מספקת לכך. על־כן חתרו הצלבנים במשך למעלה מחמישים שנה להדיפת המצרים בכל מחיר מאשקלון ובנותיה אל מעבר למבצר־דרום ועד נווה מדבר באל־עריש או באַלְפַרַמַא שבמצרים. לכשתושג מטרה זו, ואשקלון תיפול בידי הנוצרים, יהיה זה אך טבעי שהצלבנים יפנו מערבה,

לעברו השני של המדבר, היינו למצרים. מעתה תמלא אשקלון תפקיד חדש: היא וכן עזה ומבצר־דרום ישמשו נקודות הריכוז העיקריות למבצע הענקי של כיבוש מצרים.

הניצחון הגדול של צבאות הצלבנים המאוחדים תחת חומות אשקלון בְּ־12 באוגוסט 1099 חרץ לשני דורות את גורל החלקים הדרומיים של הארץ. הצבָאות המצריים הגיעו לאשקלון, בדרכם ירושלימה, ב־4 באוגוסט. אמנם לא היה אפשר להציל את ירושלים שנפלה לפני שלושה שבועות בידי הצלבנים, אולם המחנה המצרי היה עצום, ואילו כוחות הצלבנים, המפוזרים בירושלים, ביריחו ובשומרון, היו חלשים למדי. מהלומה חזקה אחת היתה עשויה להחזיר את גלגל ההיסטוריה. אולם המפקד המצרי, הווזיר אַלְאַפְּצַל, החליט להמתין לכוחות, שהובטחו לו על־ידי הבדוִים, וכן לצי האניות שיצא ממצרים. דבר זה אִפשֵר לצלבנים להתלכד. תחילה התכוננו להגן על רמלה, העיר המבוצרת היחידה על הדרך החיונית שבין ירושלים ליפו. פעמים הרבה נהיה עדים לאותה תנועה, כמעט אינסטינקטיבית, להגן על רמלה בפני התקפה היוצאת מאשקלון. משמעות ניתוקו של הכביש ברמלה היתה בידודה של ירושלים וסכנה של ממש לנפילתה בידי המוסלמים. ב־9 באוגוסט יוצא גוטפריד מבּוּיוֹן מירושלים, וב־10 לחודש מתלכדים סביבו שאר כוחות הצלבנים. מרמלה יורדים הצלבנים דרומה ליבנה, כדי לקדם את פני הרעה. מספרם הגיע בפרק־זמן זה, לפי הערכה אופטימית, ל־1,200 פרשים וכ־9,000 רגלים. זה היה הגורם היחיד שהיה בכוחו להכריע בעניין קיומה ואי־קיומה של המדינה, המעצור היחיד שסילוקו היה עשוי לקבוע למאתיים שנה את תולדות הארץ. בלילה של ה־11 באוגוסט נתקלו הצלבנים בעדרי הצאן המצריים ושדָדוּם, ולמחרת בבוקר, בְּ־12 באוגוסט, התחילו מתקדמים דרומה. משום־מה לא נמצאו במקום משמרות מצריים, והצלבנים נכנסו לשטח הפורה של צפון אשקלון (סביבות ג׳וֹרָה), ללא התנגדות. הצבא הוצב לקרב, כשחיל־הרגלים והקשתים צועד לפני הכוח הקרבי העיקרי, הוא חיל הפרשים. בסמוך לחוף נמצא רַאיְמוֹן מסֶן־ז׳יל (Saint, Gille), רוזן טולוז; במרכז — רוזן נורמַנדיה, רוֹבֶרְט, רוזן פלַנדריה, אף הוא רוֹבֶרְט, וטַנְקְרֶד הנורמני מסיציליה; באגף השמאלי, המרוחק ביותר מן הים, נמצא גוטפריד מבּוּיוֹן.

ההתנגשות נערכה במרחק־מה מן החומות הצפוניות של העיר, בשטח נטוע בצפיפות עצי פרי[3]. רוזן נורמנדיה הִתקיף את מרכז הצבא מצרי. המרכז המוסלמי התמוטט, ומפלתו גררה מנוסה כללית של הצבאות המצרים. עד ראייה מספר: "בבהלתם טיפסו המצרים על העצים כדי להתחבא, אולם אנשינו היו מורידים אותם ארצה בחִצים, כידונים וחרבות והיו הורגים בהם במקום; אחרים הושכבו על האדמה, בלא שיעזו לקום נגדנו, ואנשינו היו כורתים ראשיהם, כשחוֹט בהמות בבית המטבחיים"[4]. הכוח המצרי נשבר לחלוטין, ואַלְאַפְּצַל נמלט לאשקלון ומשם למצרים. קרב אשקלון זה הונצח לאחר 50 שנה בכנסייה המפורסמת ביותר של צרפת. סִיזֶ׳ר (Suger), האב של מנזר סֶן־דֶני (Saint Denis) שבקרבת פאריס, מקום קבורתם של מלכי צרפת, ציווה לצייר (1142) על הזכוכית הצבעונית, שקישטה את מנזרו, את דוכס נורמנדיה כשהוא הורג את נושא הדגל של אַלְאַפְּצַל[5]. דגל הווזיר נקנה על־ידי דוכס נורמנדיה שנתָנוֹ במתנה לפטריארך ירושלים, והוא נשמר ב"כנסיית הקבר"[6].

היה נדמה, שתבוסה זו של המצרים תפתור גם את בעיית אשקלון. בעקבות מפלתו של צבא הפאטמים היו מוכנים בני אשקלון למסור עירם לכובשים שעִמם נמנה רַאיְמוֹן מסֶן־ז׳יל, כובש "מגדל דוד" בירושלים. המפקד המצרי של "המגדל" נכנע

בזמנו לראימון, בתנאי שתינתן לו האפשרות לסגת עם אנשיו למצרים. ראימון הסכים לכך, ואף קיים את הבטחתו, בהעבירו את המפקד וצבאו לאשקלון. לפיכך היה זה טבעי, שתושבי אשקלון הציעו לראימון דווקא את כניעת עירם, אם תובטח להם נסיגה חופשית למצרים. ראימון נענה לכך, ודגל סֶן־ז׳יל הונף על חומת העיר. אולם גוטפריד, ״מגן כנסיית הקבר״, ראש המדינה החדשה, לא היה יכול להשלים עם יצירת מדינה נוצרית נוספת בחופה של ארץ־ישראל. המחלוקת בין שני אלה היתה לתועלת לבני אשקלון. צְבאות הצלבנים עזבו את המקום, הואיל ומחנה אחד לבדו לא היה מסוגל לכבשו. אבן אַלְקַלַאנְסִי הדמשקאי מספר, שהוסכם לשלם לצלבנים 20,000 דינרים כמס, אך מחמת הסכסוך שפרץ ביניהם — נסוגו מן העיר בלא לקבל אף פרוטה[7]. מריבת־אחים זו עלתה לצלבנים בַּ־53 שנים של שליטה מוסלמית באשקלון.

בסוף שנת 1099 ובתחילת 1100 הסתכם השטח הממשי של המדינה בכביש, שחיבר את יפו, דרך רמלה ולוד, עם ירושלים. בדרום נמצאו הצלבנים בבית לחם, ובמשך שנת 1100 תפסו גם את בית שאן ואת טבריה. ברור, שבמצב זה לא היתה לצלבנים שליטה של ממש, אלא בתוך חומות עריהם. התפשטותה של המדינה היתה בכיוון לים ולשורה הארוכה של הנמלים הפאטמיים שעל חופו. הצעד הראשון נעשה בשנת 1100, כשגוטפריד הצליח — בעזרתם של הפיזאנים, שהופיעו בארץ — לבצר את נמל יפו. ביצוריה של העיר וכן הופעתם של ציי הערים האיטלקיות העמידו עתה בסכנה פוליטית, ובמידה גדולה מזו בסכנה כלכלית, את ערי החוף הפאטמיות. הצלבנים ניסו להטיל בלוֹקָדָה ימית על הנמלים ולנתקם בדרך זו מאלכסנדריה בדרום וצור בצפון. אמנם אין להעריך בלוקדה זו, בניגוד לעדותו של אַלְבֶּרט מאַאַכֶן[8], כממשית ביותר. לכך חסרו האמצעים החומריים, היינו צי קבוע המסוגל לנהל פעולה ממין זה. אולם ברור הדבר, שנגרמו נזקים רבים לערי החוף. מדיניותו של גוטפריד היתה מכוונת מעתה להפיכת הנמלים הפאטמיים לערים תלויות מבחינה כלכלית במדינה הצלבנית. תוצאותיה הראשונות של מדיניות מכוונת זו נתגלו כבר בתחילת שנת 1100. העיר אַרְסוּף, שהניסיון לכבשה לא עלה יפה, כרתה ברית עם גוטפריד, ובעקבותיה הופיעה לפניו משלחת משותפת של ערי הנמל לשם ניהול משא־ומתן על תנאי השלום. והרי נוסח ההצעה המוסלמית, לפי כרוניקה צלבנית: ״האמיר של אשקלון, האמיר של קיסריה וכמו כן האמיר של עכו — לדוכס גוטפריד ברכות. הננו מתחננים לפניך, דוכס מהולל ומפואר מאוד, שתואיל ברוב חסדך לאפשר לתושבינו לנהל את ענייניהם בביטחון ובשלום. ואנו שולחים לך עשרה סוסים ושלוש פרָדות יִקרות ערך וְיפות מראה. ובכל חודש נשלח 5,000 ביזנטים כתשלום מס״[9]. אין אנו יודעים באיזו מידה יש לראות בנוסח זה את תנאי ההסכם האמיתי; אולם ידיעות אחרות מאשרות, שאמנם נעשה הסכם מעין זה, ששני הצדדים היו מעוניינים בו, אם כי הוא שימש יותר את הצלבנים מאשר את המוסלמים. גוטפריד ביכר מבחינה מסוימת את אמיר אשקלון על פני האחרים, ומתקבל הרושם, שאף התחילו מתרקמים בין שניהם יחסי ידידות. מעתה באים תושבי אשקלון עם סחורותיהם לירושלים, ואילו הצלבנים מופיעים באשקלון[10]. ידיעה זו עולה בקנה אחד עם ידיעה אחרת על כריתת בריתות עם מוסלמים, שקיבלו רשות למכור סחורותיהם ביפו ובירושלים. ״ובכן גם המוסלמים״ — אומר אלברט מאאכן — ״לא שמרו שלום לנוצרים בים, אולם קבעו שלום וברית ביבשה״[11]. לא קשה להבין את מעמדן של ערי החוף, שראו את ה״הִינְטֶרְלַנְד״ שלהן הולך ונעלם. מסחרן הימי נהפך למעשה להברחה, וגורלן הכלכלי היה תלוי ברצונם הטוב של השליטים החדשים, הצלבנים. ואפשר גם

לשער מה היה מעמדם של אמירי ערים אלה, בחלקם מבני המקום, כאותו אמיר ידוע של אשקלון בשנת 1110, שַׁמְס אַלחִילַאפַה, שעליו מסופר: "הוא היה מעוניין יותר במסחר מאשר במלחמה ונוטה היה ליחסי שלום וידידות ולשמירה על ביטחונם של הנוסעים (הסוחרים)"[12]. פעולות־איבה היו מבטלות את תוקפו של חוזה השלום עם אשקלון, אולם כשוך המלחמה היה מתחדש חוזה זה. מבחינה זו טיפוסי הוא החוזה, שנעשה במרס 1101 עם באלדְוּוין הראשון מלך ירושלים, שלפיו הובטח שלום לאשקלון, קיסריה, עכו וצור עד לאחר חג השבועות תמורת תשלום מס[13]. אולם לשני הצדדים היה ברור, שאין בכוחם של הסכמים מסחריים להבטיח "מוֹדוּס וִיוֶנְדִי" לאורך ימים. הצלבנים לא יכלו לשקוט, כל עוד לא הפריד גבול המדבר ביניהם לבין המצרים.

עזה נתרוקנה בזמן זה מיושביה[14], ואף השטח מסביב לה, במידה שלא נפל לידי הצלבנים, נעזב. אמנם נתמעטה הבריחה לאחר שנתחוור לפלחים המקומיים, שאין בידי הצלבנים ליישב את כפריהם ולנשלם מקרקעותיהם. אדרבה, הצלבנים, לא פחות מהשלטונות המצריים, היו מעוניינים לשמור על היישוב הכפרי, במידה שיישוב זה היה כפוף למרותם[15]. הם הסתפקו בתשלומי מִסים, שהיו קלים מאלה ששולמו קודם לכן למדינה המוסלמית או לנושאי משרותיה. לעומת זאת נשקפה סכנה חמורה ביותר של התרוקנות לעיר אשקלון מחמת האיום המתמיד של המלחמה וצמצום מקורות הפרנסה בה. השארת העיר בידי חיל־מצב בלבד היתה עלולה להחלישה במידה ניכרת, והרי תושביה יכלו לתרום תרומתם להגנתה בעתות מלחמה. לפיכך החליטו שליטי מצרים להפוך את כל תושבי אשקלון לחיילים מצריים בפועל. הכרוניסטן הצלבני וִילְהֶלְם מצור מספר את הדברים הבאים: "היתה זו עיר רבת אוכלוסין, ואף הילדים הקטנים שבתוכה, ולפי השמועה אפילו התינוקות, היו מקבלים משכורת מידי עוצרו של חיליף מצרים"[16]. שליטי מצרים רצו גם להבטיח את כושרו של חיל־המצב שחנה באשקלון. ארבע פעמים בשנה, היינו אחת לשלושה חודשים, היו מחליפים חיל־מצב זה, וביחד עם הגדודים החדשים היתה נשלחת אספקה בשפע לעיר[17]. לפי ידיעות אחרות, היו מחליפים את חיל־המצב פעמיים בשנה, ואפילו אחת לשישה שבועות[18].

וילהלם מצור מתאר בבהירות רבה את שיקוליהם של המצרים: "השליט המצרי הבין, שאם תיכבש עיר זו יוכל הצבא הנוצרי לפלוש למצרים ולהרבות בה מהומה. על־כן לא חסכו כספים ומאמצים לשם הפיכת אשקלון במידת־מה למחיצה בין מצרים לבין ארצנו". ובמקום אחר כותב הוא: "שליט (מצרים) ונסיכיו דאגו דאגה

בזכות ביצוריה האדירים וישיבתה על חוף הים, עלה בידי אשקלון הפאטמית להחזיק מעמד מול התקפות הצלבנים. הצלבנים כינוה עיר "שנראתה כאילו אין כוחות בני תמותה יכולים לה". בתצלום: שרידי החומה הפאטמית.

רבה לאשקלון, שכן אם תיפול זו בידי הנוצרים — לא יהא עוד דבר שימנע את מנהיגינו מלפלוש למצרים ולכבוש ארץ זו בכוח, ללא כל הפרעה ומניעה. הם ראו את אשקלון כמצודה... כל עוד החזיקה אשקלון מעמד, ואנשינו בִּזְבּוּז מאמַציהם עליה, יכלו המצרים ליהָנות מן השלום הנכסף״.

במצב זה היה טבעי הדבר, שהממשלה המצרית עודדה את שבטי הבדוים שבסביבה להתנפלויות שוד על הצלבנים. מאחר שלא היו בסביבה יישובים צלבניים, והכפרים היו מיושבים מוסלמים, כּוּוְנה פעולתם של אלה נגד עולי־הרגל בשטח המעבר שבין השפלה להרי יהודה, או בדרך המחברת את ירושלים עם בית לחם. הצלבנים כינו תחילה את הבדוים בשם המוזר Azopart, שאין אנו יודעים פירושו. בקרב אשקלון, שהזכרנוהו למעלה, השתתפו בדוים אלה לצִדם של צבאות מצרים, והכרוניסטן הצלבני מציין שהמצרים העמידום במערכה הראשונה. פרט לקשת, שהיא נשקם של כל החיילות, השתמשו אלה בכעין שוט ברזל או מוט דישה מברזל, שבו שברו שלטים ומגינים והשמידו את סוסי הפרשים[19]. בנובמבר 1100 ירד באלדווין מירושלים, דרך יבנה, לאשקלון. במקום נמצא חיל־מצב רענן, שנשלח ממצרים כדי למנוע התקפה של המלך הצלבני החדש. יומיים עמדו הצלבנים מול חומות אשקלון, ללא אפשרות של התקפה אמיתית עליה, אולם הואיל ובאלדווין החליט על הפגנת כוח, הוא התקדם לשטח הפורה שבדרומה של אשקלון והחריבו כליל. התיאורים שברשותנו אינם מספיקים לזיהויו של שטח זה. אך נראה הדבר, שבאלדווין פנה מאשקלון לבית ג׳ברין, כי לאחר מכן הוא ממשיך מכאן את דרכו לחברון ולים־המלח[20]. בסביבה זו חיו ה״אַזוֹפַּרְדִים״ שהזכרנום, והם חיפשו מקומות־מחבוא בשטח של מערות (אולי מָרֵישָׁה?). הכרוניסטן הצלבני פּוּלקוֹ משַׁארטְר, שהשתתף במסע זה, מספר: ״ובדרכנו מצאנו כפרים, שבהם התחבאו הסרצנים, תושבי שטח זה, בתוך מערות עם בהמותיהם ורכושם... ביניהם היו אותם שודדים, שהיו רגילים להסתתר במארב דרך קבע (rite) בין רמלה לירושלים, כדי לרצוח את הנוצרים שלנו״. בעזרת סיירים סורים־נוצרים מתושבי הסביבה נמצאו מקומות המחבוא, ובאלדווין ציווה להצית אש בכניסה למערות. כדי להינצל מחנק בעשן היו יוצאים הנחבאים ממערותיהם, והם מצאו את מותם מידי הנוצרים[21].

הפגנת־כוח זו בישׂרה לתושבי הדרום המוסלמים, שאכן מוכנים הצלבנים לא רק למלחמת־התגוננות, כששיירותיהם מותקפות, אלא גם למלחמת־התקפה על קִני הסכנה ממש.

אולם אשקלון העיר לא נפגעה. מעתה ממלאה היא תפקיד חשוב בחישול הכוח המוסלמי בנמלי החוף. במאי 1101 נערכו הצלבנים להתקפה על אַרְסוּף ועל קיסריה. בשני המקרים ניסו אנשי אשקלון לעזור לערים הנצורות. עם נפילת ארסוף (9 במאי) נסוגו שרידי תושביה לאשקלון[22]. ואף קיסריה ציפתה לעזרתה של אשקלון, אך לשווא: היא נפלה בידי הצלבנים שלושה שבועות לאחר ארסוף (31 במאי). ממשלת מצרים החליטה — אבל, כרגיל, באיחור־זמן — לעזור למוסלמֵי הארץ. המחנה המצרי, שהגיע לאשקלון, לא היה מסוגל להציל את קיסריה, אם כי השבית את שמחתם של כובשי קיסריה והכריחם להתרכז ברמלה, כדי למנוע פלישה אפשרית מאשקלון צפונה. בהלת הצלבנים היתה בהלת שווא. חֶלף חודש ימים (יוני), בלא שהמפקד המצרי יצא מאשקלון. לבסוף יצאו למערכה, בפיקודו של סַעְד אַדּוּלַה אַלקַוַאמִסִי, והתנגשו עם הצלבנים ליד רמלה (27 בספטמבר). שני הצדדים טוענים שנחלו ניצחון, ואין בידינו להכריע בדבר[23]. המפקד המצרי נהרג, וצבאו נסוג לתוך חומות אשקלון. המצור על יפו הצלבנית, שהוטל על־ידי אחד

הגדודים המצרים, הופסק עם הופעתו של באלדווין, שחזר משדה־הקרב של רמלה.

בשנת 1102 נעשה המאמץ המצרי הגדול להכות בצלבנים. כוחות מצריים גדולים הועמדו תחת פיקודו של שַׂרַף אַלמַעַאלִי, בנו של אַלְאַפְצַל. כוחות היבשה והים נתרכזו באשקלון. שַׂרַף אַלְמַעַאלִי ניסה להפוך את מסעו להתקפה רבתי על הצלבנים. הוא בא במגע עם שלטונות דמשק, והיה זה הניסיון הראשון ליצור חזית מוסלמית אחידה, מצרית־דמשקאית, נגד הצלבנים. הדמשקאים נענו לפנייה, אך צבאם נתעכב זמן־מה בבצרה לפני התאחדותו עם הצבא המצרי באשקלון. הצי המצרי עבר בערי הנמל: סיפק מזונות לתושביהן, וערך הפגנה מול יפו. באותו זמן עצמו פשטו המצרים מאשקלון והגיעו לעורק התחבורה המרכזי של המדינה: כביש יפו־ירושלים. הם שרפו את מִנזר גֶיאוֹרְגיוּס הקדוש בלוד, מקום מושבו של הבישוף הצלבני, ושמו מצור על רמלה, בה חנה חיל־מצב צלבני קטן. בסך הכול חמישה־עשר פרשים, שהתרכזו במגדל העיר[24]. בעקבות אזעקת הבישוף הופיע באלדווין מיָפו אולם נחל מפלה קשה לפני חומות רמלה[25] ורק הוא ומקצת אביריו נמלטו מן הטבח, ובאורח פלא הצליחו, לאחר ליל נדודים, להגיע לאַרְסוּף, ומשם — בדרך הים — ליפו, שבינתיים שָׂמוּ המצרים מצור עליהן מצד היבשה. לאושרם של הנצורים הגיעה אליהם בעוד מועד עזרה של אבירי טבריה. בעזרתם הצליחו הכוחות הצלבנים המאוחדים להדוף את הכוח המצרי, שחזר כלעומת שבא. אי־כושרם של המצרים לנצל בפרק־זמן זה את פרי ניצחונותיהם הוא מפתיע ביותר.

מאורעות אלה, שנתרחשו בתחילת הקיץ של 1102, נסתיימו בהתקפת־עונשים צלבנית על אשקלון בספטמבר של אותה שנה. אנשי טַנְקְרֶד, שהופיעו מאנטיוכיה, התאחדו עם אנשי באלדווין ליד ארסוף, והכוחות המאוחדים יצאו לאשקלון. אולם גם הפעם נכשל הניסיון של כיבוש העיר, והסיבה לכך היתה חוסר צי מתאים, שיָשִׂים מצור על אשקלון גם מצד הים וינַתקה מבסיסי העזרה במצרים.

מפגש מסקרן וחשדני בין מוסלמים, המכונים בפי הצלבנים "סרצינים", לבין צלבנים. המאייר מציין את המוסלמים בלבושם ובחרבותיהם המעוקלות. האיור מתוך כתב יד עתיק מימי הביניים.

לאחר שמונת ימי מצור ללא תוצאות הפכו הצלבנים את מסעם לפעולת־עונשים והשמידו את יבולי הסביבה. היו אלה ימי סתיו, וכעדותו של הכרוניסטן הצלבני: "החריבו כרמים ואדמה זרועה ואת כל תקוות השנה ההיא". אמיר אשקלון, שהצלבנים כינוהו Mardepas, יצא להתקפת־פתע על הצלבנים, אך נפל בקרב[26]. לאחר התייעצות החליטו הצלבנים לסגת מן העיר, "שנראתה כאילו אין כוחות בני־תמותה יכולים לה", ולחזור ליפו. מאורעות ממין זה של פלישות ושל התקפות־נגד חוזרים ונשנים שנה־שנה. אמנם כמה פעמים ניסו המצרים להתאושש ולהתקיף בכוח גדול את הצלבנים; הם גם ניסו לכרות ברית עם אנשי דמשק לשם פעולה משותפת; אך כל מאמציהם עלו בתוהו. לשם השלמת התמונה מן הראוי להזכיר את המאורעות העיקריים, שנשאר זכר להם בעדויות של בני הדור. בקיץ 1105 אִרגן הווזיר המצרי אַלְאַפְּצַל מסע נגד הצלבנים, תוך שיתוף פעולה עם חילות היבשה והצי המצריים, ושוב שימשה אשקלון כנקודת־מוצא. לחיל־המצב המקומי, בראשותו של ג'מאל אַלמֶלֶךְ[27], הצטרפו גדודים מצריים חדשים, בפיקודו של חֶסַין צֶנְע אַלמֶלֶךְ, שניסה לבוא בקשר עם טֶעְתַכִין בדמשק. הצבא המצרי הגיע עד אשדוד, וכאן התפצל לשתי קבוצות, שהאחת מהן פנתה בכיוון לרמלה שתכליתה היתה להעסיק — על־ידי פעולות הסחה — את הכוח הצלבני העיקרי, ואילו השנייה נעה בכיוון ליפו. הצי המצרי ליווה את חילות היבשה והגיע אל מול יפו. המחנה המצרי הראשון עבר את יבנה והתקרב לרמלה, שעה שהופיעו הכוחות המאוחדים של הצלבנים, שיצאו מיפו ומירושלים לרמלה. ניצחונם המהיר של הצלבנים סיכל את התכנית המצרית. הצי נמלט לטריפולי ולצור, כדי לעבור משם לאשקלון ולמצרים[28]. לאחר התקפה זו פתחו אנשי אשקלון במשא־ומתן עם באלדווין על תנאי־שלום, בדומה למשא־ומתן שהתנהל בזמנו עם גוטפריד קודמו. השלום נעשה בוודאי תמורת תשלום מס לצלבנים, והאיכרים חזרו לנחלותיהם. שמונה חודשים של שלום שינו את פני השטח. הגיעו חודשי האביב של שנת 1106, כשהופיע (במאי) חֵיל צלבני בסביבות אשקלון. באלדווין, שלא היה מסוגל לכבוש את העיר, רצה להעבירה, כעדותו של הכרוניסטן הצלבני: "הושמדו באכזריות כרמים, מטָעי תאנים וכל עץ למינהו". השדות הוצתו, כדי למנוע אספקה לבעלי־חיים, ולאחר "רַאצְיָה" צלבנית זאת חזר המלך לירושלים בתרועת ניצחון מלווָה רעש חצוצרות ותופים, שהפחידו את תושבי ההרים ואת חיות ההר והעמק[29]. תגובת המצרים לא איחרה לבוא. בסתיו 1106 אִרגנו המצרים את צבאותיהם באשקלון בהיעזרם על־ידי שאר ערי הנמל: צור, ביירות וצידון. הפעולות נפתחו בהתקפה על שיירה של עולי־רגל, שעשתה דרכה מיפו לירושלים באוקטובר של אותה שנה. בהתקפה זו בקִרבת נהר הירקון נהרגו כ־500 נוצרים[30]. משם נערכה באורח בלתי צפוי התקפה על רמלה. באלדווין, סֶניוֹר רמלה, מודיע לרוֹטְגֶר, מפקד המבצר ביפו, ש"אנשי אשקלון וכל כוחות מצרים" מַקיפים את רמלה ויתקיפו בקרוב אף את יפו. אנשי יפו שיצאו מן העיר, נלכדו במארב מוסלמי ונחלו מפלה קשה. שום צבא צלבני לא עמד עוד מול המתקיפים.

אנשי אשקלון חזרו מסביבת יפו לרמלה, ומשם התקדמו עד "מבצר אַרְנוּלְף" במעבר מן השפלה להרי ירושלים, שהוקם ובוצר לפי פקודת מלכי הצלבנים. המבצר נכבש, ומפקדו גונפריד, שהיה גם מפקדו של "מגדל דוד" בירושלים, נפל בשבי, אך חבריו לנשק נהרגו[31]. באותו זמן עצמו תיאם צי של שמונה גאליאות, שיצא מאשקלון, את פעולותיו עם חיל היבשה והתקיף את יפו.

אניות אשקלון הצליחו לכבוש "דרוֹמוֹן", אניית־משא טעונה מצרכי אוכל, בנמל העיר[32]. ההתקפה נכנסה ליומה הרביעי, כשהידיעה על המאורעות בשפלה הגיעה

למלך באלדווין, ששהה בטבריה. במסע־בזק הגיע באלדווין ליפו והתקדם משם דרומה עד ל"מבצר בֶּירוֹאַרְט" (Castellum Beroart), היא מִנַת אלקַלְעַה בחוף הים, צפונית־מערבית לאשדוד, ששימשה גבולה הבלתי־רשמי של אשקלון המוסלמית בצפון. אך בינתיים נסוגו המוסלמים לאשקלון. בחורשת התמרים (Locus Palmarum) שליד "מבצע בירוארט" נערכה התייעצות, שבה נתברר כי "התקפה על אשקלון לא תביא כל תועלת. אי אפשר אפילו לפגוע באדמה הזרועה, בכרמים ובעצים, הואיל וסביבה זו נחרבה עד היסוד באש על־ידי מעשי־שוד בימים עברו. לא נשאר בה דבר על תלו מחוץ לחומות העיר"[33]. הצבא הצלבני היה אנוס אפוא לחזור ירושלימה.

מעשים דומים חזרו ונשנו שנה לאחר מכן. במאי או ביוני 1109 התקיפו אנשי אשקלון את רמלה ומשם פנו ליפו. באלדווין, שהיה אותה שעה בטבריה, חש לעכו, העביר חלק מחייליו בדרך הים ליפו והתקדם בראש גדוד חזק בדרך היבשה. תושבי יפו, שקיבלו הבטחה שתוגש להם עזרה מלכותית, התעודדו וגירשו את אנשי אשקלון מלפני חומות העיר. אך הללו הופיעו לאחר ארבעה ימים בסביבת חברון, שבוצרה מחדש על־ידי הצלבנים ושימשה מטרת התקפה לאשקלונים. הפעם קיבלו אנשי אשקלון עזרה מגדודים תורכיים מדמשק.

כוונתם היתה "לבצר מצודה... כדי להילחם במבצר אברהם הקדוש". מלאכת בנייה של ביצורים מסוג זה היתה נהירה לצלבנים, ואפשר שהמצרים למָדוה מהם. אין אנו יודעים לאיזה מקום נתכוונו המוסלמים, אך נראה הדבר, שהוא היה קרוב לחברון, מאחר שמסופר, שבאלדווין אץ לעזרת גוֹטייֶה מֶחַמַד (Gautier Mahomet), שַׁליטהּ של העיר חברון, לן בה, ולמחרת בבוקר הִתקיף את המחנה האשקלוני. אולי הכוונה היא לבית צור, צפונית מחברון, בדרך המוליכה לבית לחם, ששימשה בתקופה מאוחרת יותר מבצר של מסדר יוחנן הקדוש. אמנם בקרב זה נספו כמה אבירים מעולים, שעסקו במעשי ביזה, אך המחנה המוסלמי הושמד, והמלך חזר ירושלימה עם שלל עצום[34]. מן הראוי לציין כאן את דברי הכרוניסטן הצלבני, המוכיחים, שהאשקלונים, בדומה לצלבנים, פיתחו בשטח זה טיפוס מיוחד של חייל, שהתאמן למלחמת גרילה.

באשקלון נהפך הדבר למעין ספורט לאומי. למרות המפלה של האשקלונים, שתיארנוה למעלה, הופיעו פרשי אשקלון לפני חומות ירושלים ונלחמו עם "נערי המלך" (pueri Regis). אין אלה אלא התקפות־שוד, שסביבן נרקמו בוודאי אגדות גיבורים מוסלמיות, כמו שמעשים דומים של הנוצרים שימשו מקור לאגדות גיבורים צלבניות[35].

בנובמבר של שנת 1109 נפגעו עולי־הרגל מיפו לירושלים על־ידי אנשי אשקלון. שיירה זו נמנתה כנראה עם אותה קבוצה גדולה של עולים, שהגיעה לארץ־ישראל עם "הפַּאסַאגיוּם" האחרון של חודשי הסתיו. פולקו משַׁארטר מסַפֵּר, שאנשי אשקלון ארבו לאורחת הצליינים לרגלי ההרים בדרך ירושלימה. אפשר שמקום המארב היה לטרון, אל־בֵּרג' (מקומו המשוער של "מבצר ארנולד") או בית־נוּבּא. כשנודע לאנשי יפו על המארב הם ערכו קרב עם אנשי אשקלון וניצחום[36].

בשנת 1110 היו סיכויים טובים להשתלטותם של הצלבנים על אשקלון. הופעתם של צי נורבֶּגי גדול, בפיקודו של זיגורד הראשון, אחיו של מלך נורבגיה, ושל צי גֶנוּאֶזי בישרו פעולות נגד הנמלים הפאטמיים בחוף. הצי הנורבגי פנה לאשקלון, לשם הטלת מצור עליה, אך אנשי אשקלון לא היו מוכנים להתמודד בים, ואילו ספני נורבגיה לא היו מוכנים לעלות ליבשה. לאחר חנייה של 24 שעות לפני העיר הפליגו הנורבגים ליפו, תוך ציפייה לבואו של מלך ירושלים[37]. באותו זמן ניסה צי

הניצחון הצלבני הגדול על הצבאות המצריים באוגוסט 1099, בצֵלן של חומות אשקלון, חרץ את גורלה של דרום ארץ־ישראל למשך שני דורות. המאורע החשוב מבחינתם של הנוצרים הונצח, חמישים שנה לאחר הקרב, על גבי זכוכית צבעונית במנזר סן־דֶני שליד פאריס, לפי הזמנתו של אב המנזר. בציור נראה קרב בין צלבנים למוסלמים. הצלבנים מסתערים משמאל האיור והמוסלמים מימין.

מצרי, שאפשר יצא מאשקלון, לכבוש בחזרה את ביירות, שנפלה לידי הצלבנים[38]. אנשי אשקלון ערכו עתה התקפת־פתע על העיר ירושלים. המלך היה בצפון, חלק ניכר של הצבא חנה ביפו, ובירושלים נשארו "נשים ואנשי כנסייה" לשם שמירה על השערים[39].

הנצורים בירושלים הצליחו להודיע בעוד מועד על ההתקפה לרמלה, ארסוף, חיפה וקיסריה, והצלבנים, שהוזעקו במהירות, ניתקו את החיל האשקלוני מבסיסו וחסמו בפניו את המעבר מן ההרים והשפלה לאשקלון. הקרב שפרץ כאן נסתיים בניצחונם של הנוצרים[40].

הצטרפותם של הציים הנורבגי והגנואזי למאבק גרמה להתחדשות התכניות של כיבוש ערי הנמל. עם נפילתה של ביירות נשארו בידי המצרים שלושה בסיסים בלבד: צור, צידון ואשקלון. תחילה חשבו לשים מצור על אשקלון, אך לבסוף הוחלט לכבוש את צידון. הצי המצרי, שחנה בצור, לא העז לצאת נגד הצי הנורבגי, ובאוגוסט 1110 נפלה צידון בידי הצלבנים[41].

תבוסתה של צידון, שבאה לאחר נפילתה של ביירות, הטילה אימה על שרידיו של השלטון הפאטמי בארץ. על רקע זה יש להבין את הניסיון הדיפלומטי של הצלבנים להשתלט על אשקלון בשנת 1111. מפַקדהּ של אשקלון בפרק־זמן זה היה שַמְס

אַלחִ׳לַאפַה. היה זה איש, ששאיפתו היתה, כדברי אבן אלקלאנסי: "לסחור ולא להילחם"[42]. ומאחר שאנשי צור היו משלמים לו מס בשיעור של 7,000 דינרים במשך שנה ושלושה חודשים, הרי טבעי היה הדבר, ששמס אַלחִ׳לַאפַה ניסה לפדות את עירו מידי באלדווין תמורת המס שאנשי צור היו חייבים לו[43]. המשא־ומתן עם באלדווין נראה חשוד בעיני אַלְאַפְצַל, שליט מצרים, והוא ארגן מחנה מצרי, שהוטל עליו להשתלט על אשקלון באמתלה של התקפה על הפראנקים. אולם שמס אַלחִ׳לַאפַה עמד על הסכנה הצפויה לו. הוא גירש את חיל־המצב המצרי מן העיר וגייס גדודים פרטיים של ארמנים[44].

היה זה אות למרד גלוי. לשֵם הבטחת מעמדו הגיע שמס אלח׳לאפה לידי הסכם עם באלדווין, שהבטיח לו את השלטון על אשקלון, אם זו תותקף על־ידי המצרים. אשקלון נהפכה אפוא לעיר עצמאית, תלויה בצלבנים. הצלבנים עמדו על סף הגשמת חלומם. אולם שליטי מצרים לא יכלו להשלים עם הוויתור על העיר. הווזיר המצרי ניסה לפייס את נציבו באשקלון על־ידי העברת עיר זו לרשותו והבטחת נכסיו במצרים. אולם האשקלונים מרדו בשמס אלח׳לאפה ורצָחוהו. אלאפצַל שלח נָציב חדש לעיר והשבִּיעוֹ לנהוג בצדק וביושר עם תושביה. אמנם הכרוניסטן הצלבני מתאר בדרך אחרת מאורעות אלה. לפי סיפורו, הופיע שמס אלח׳לאפה בירושלים ונשלח בליווי של 300 פרשים צלבנים חזרה לעירו. הצלבנים קיבלו את משמר החומות והמגדלים, אולם בנוֹ של וזיר מצרים הופיע באשקלון, השתלט עליה והרג את חיל־המצב הצלבני לפני שבאלדווין בא מירושלים[45]. אפשר שאין סיפור זה אלא הד לסיפור על שכירת חיל־מצב ארמני להגנה על אשקלון, שבא במקום חיל־המצב המצרי שגורש מן העיר. שנת 1110, שראתה את חלום הנוצרים — אשקלון צלבנית — קרוב להתגשמות, נסתיימה אפוא בכישלון צבאי ודיפלומטי כאחד.

בזמן זה עוברת נקודת־הכובד בתולדות המדינה הצלבנית לצפון הארץ. מַתחילה התקפת־הנגד המוסלמית, היוצאת ממוצל והמנסה להשתלט תחילה על סוריה ולערוך לאחר מכן, תוך שיתוף עם שליטיה, התקפה על מדינת הפראנקים. בשנת 1113, כשנערכה ההתקפה הגדולה של מודוד על הצלבנים, והללו נחלו תבוסה קשה בטבריה, לא היה קשה למגרם כליל. כל כוחות המדינה הצלבנית היו מרוכזים בסביבות טבריה, והתקפה מצרית כבדה היתה עשויה ממש לסכן את הבירה. ואכן, לא איחרה ההתקפה לבוא. אך זו נערכה, כנראה, על־ידי האשקלונים בלבד. הם שרפו את התבואה, שנערמה בשדות בסביבות העיר לאחר הקציר, הרגו כמה ממגִני החומות, אך חזרו כלעומת שבאו[46].

שנתיים לאחר מכן, ב־1115, ניסו אנשי אשקלון לנצל לטובתם את העדֵרו של המלך העסוק בנסיכויות בצפון אנטיוכיה וטריפולי, ומחנה יבשתי וצי ימי יצאו מאשקלון ושמו מצור על יפו. הניסיון לכיבוש העיר נכשל. הצי המצרי, שעבר בינתיים לצור, התקיף שנית את יפו בדרכו חזרה לאשקלון, אולם גם הפעם ללא הצלחה[47].

המדינה הצלבנית זכתה בתקופה זו להתבססות ולגידול. הסימנים הראשונים למצב עניינים זה הם ניסיונות התפשטותה בכיוון למצרים. אמנם לא היה זה רעיון חדש: כבר לפני כיבוש ירושלים ב־1099 היו אנשים במחנה הצלבני, שחלמו על התקפה על מצרים, אך אותה שעה לא היה סיכוי להצליח במבצע מעין זה. אולם הרעיון של כיבוש מצרים חוזר ונשנה בפוליטיקה הצלבנית עד להגשמתו באמצע המאה השתים־עשרה. אחד הניסיונות הראשונים במגמה זו נעשה באביב 1118. נסיבותיו של מסע זה אינן ברורות לנו כל צורכן. מִספר הפרשים בצבאו של

באלדווין, שיצא להתקפה על מצרים, היה 216(!), ואילו חיל הרגלים לא עלה על 400. היה זה מחנה, שהתאים יותר לפעולות בילוש מאשר לפעולה צבאית ממש, אולם בתקופה הנידונה כאן לא תמיד קל להפריד בין שני סוגי פעולה אלה. הכרוניסטן אלבֶּרט מאַאַכֶן מוסר פרטים על תחילת המסע, שיש בהם עניין מיוחד: "לשמע התלונות על מעשי העוול, הנגרמים על־ידי האשקלונים לעולי־הרגל ההולכים לירושלים או החוזרים ממנה, החליט המלך באלדווין, לאחר שנועץ באנשיו, להתקיף את מלך מצרים; כי אם יתפוררו הארץ, המלוכה ואוצרותיה, יִקשה יותר על אשקלון להתגאות ולמרוד, לאותה אשקלון, שרגילה היתה להתעודד ולהתגאות בעושר המלוכה ובכמויות נשקה"[48]. קשה להניח, שאמנם כוונה ההתקפה על מצרים רק לשם הכחדת אשקלון, אולם עצם העובדה, שכרוניסטן בן־הדור היה יכול להעלות על דעתו רעיון מעין זה מוכיחה עד כמה העסיקה אשקלון את הצלבנים. באלדווין עבר את המדבר, בעזרתם של שבטי בדוים, במשך אחד־עשר יום. אפשר שנעזר בכך בשבט רֵזִיך, שחנה בסביבות אשקלון, שעִמו עמד בקשרים[49]. בחודש מרס נכבשה אַלְפַרַמַא, והוּעלתה באש, אולם באלדווין חלה. הצלבנים חזרו לארצם, ומלכם נפטר לפני הגיעם לאל־עריש. המסורת הערבית שמרה את זכרו של מאורע זה, בכַנוֹתהּ את הלגונה של החוף בשם "סַבְּחַת בַּרדַאוִיל". קרביו, שהוצאו מן הגופה על־ידי טבחו, נקברו במקום, שכּוּנה בשם: "אבן באלדווין"[50]. גופתו נקברה בכנסיית הקבר בירושלים. מותו של באלדווין הראשון עורר תקוות במצרים ובדמשק. הודות לניגוד שבין שני מרכזים אלה הצליחו הצלבנים להתבסס בארץ. עתה הוחלט על ריכוז כוחות, כדי לנצל את התרופפותה של המדינה הצלבנית בעקבות פטירת מלכהּ. טֶעתַכִּין מדמשק הִתקיף את טבריה מתוך כוונה לאלץ את הצלבנים לוותר על ריבונותם באַסְוַאד, מזרחה מן הכִּנרת, ובשטחי החורן. באותו זמן עצמו התרכז צבא מצרי גדול, שמָנה כ־7,000 איש, באשקלון. הוא נשלח לכאן לאחר שכיבוש אַלְפַרַמַא על־ידי הצלבנים החריף את הסכנה הצפויה מהם לארץ מצרים. המפקד האשקלוני הודיע לטֶעתַכִּין, שלפי הוראות ממשלתו הוא מעמיד את עצמו ואת צבאו לרשותו[51]. באשקלון היה אותה שעה צי מצרי, שבחלקו עבר לצור. טֶעתַכִּין הגיע למחנה אשקלון, אך משום־מה לא העז להתקיף את הצלבנים. הללו הזעיקו בינתיים עזרה מטריפולי ומאנטיוכיה. שני המחנות ניצבו זה מול זה, דרומה מאשדוד, במשך כשלושה חודשים. המצרים והדמשקאים החמיצו את ההזדמנות של התקפת־פתע, ולא היה להם העוז לצאת בהתקפה על כוח צלבני מאורגן[52]. ניסיון דומה של ניצול חולשה זמנית של הממלכה הצלבנית נערך על־ידי המצרים בשנת 1123, כשבאלדווין השני נפל בשבי מוסלמי. במאי של אותה שנה התרכזו באשקלון צבא וצי מצרי, שיצאו מכאן להתקפת יפו. עוצר המדינה אֶוסטאַש גרֶנְיֶה (Eustache Grenier) הזעיק את כוחות הצלבנים לקאקון, ומשם חש לעזרת העיר. חיל הרגלים המצרי נסוג במהירות, אולם הצלבנים הדביקוהו והנחילו לו מפלה ביבנה. בינתיים הותקף הצי המצרי על־ידי הצי הוונציאני שהופיע במימי הארץ. המצרים ניגפו הן בקרב יפו והן דרומה מאשקלון, כנראה בקרבת אל־עריש[53].

הופעתו של הצי הוונציאני הגדול, בפיקודו של הדוֹגי דומֶניקוֹ מִיכַּאֶלי, העמידה לרשות המדינה הצלבנית את הכוח הימי, שהיה חסר לה עד עתה, שיָכול היה לשים מצור על ערי החוף. שתי מטרות התקפה עמדו בפני הצלבנים: צור או אשקלון. ועידה של גדולי המדינה, בראשותם של אפטריארך ירושלים גוֹרמוֹן (Gormond) ועוצר המדינה גִיוֹם דֶה בִּירֶס (Guillaume de bures) עמדה בפני מבחן קשה. ואין פלא בדבר, שנחלקו הדעות בעניין זה. "נציגי ירושלים, רמלה, יפו, שכם וסביבות

הערים הללו השתדלו, לפי מיטב יכולתם, לכוון את המסע נגד אשקלון. זו היתה קרובה יותר. והיה נדמה, שהתקפה עליה כרוכה בפחות מאמצים ופחות הוצאות. לעומת זאת הפצירו תושבי עכו, נצרת, צידון, ביירות, טבריה, גבל ושאר ערי החוף, שהמסע יכוון נגד צור"[54]. חילוקי־הדעות היו כה עמוקים עד שנשקפה סכנה של פירוד גמור בין היריבים והחמצת שעת־הכושר המיוחדת של ההסתייעות בצי הוונציאני. בסופו של דבר, החליטו מתווכים בין שני הצדדים למסור את ההכרעה הקשה הזאת לידי שמים. שתי חתיכות קלף — האחת עם השם "צור" והאחרת עם השם "אשקלון" — הונחו על מזבח "כנסיית הקבר", וילד יתום הוא שהעלה את אחד השמות; היתה זו "צור". המחנה הצלבני קיבל את גזר־הדין ומסעו נסתיים, כידוע, בכיבוש העיר (1124). לא למותר הוא לציין, שבחוזה, שנחתם בין הדוג' הוונציאני לעוצר המדינה, הובטח לוונציאנים שליש של אשקלון (נוסף על השליש של צור), אם תיכָּבש העיר. היתה זו אִיפוֹתֵיקָה שנייה של העיר, מאחר שגוטפריד הבטיח בזמנו את אשקלון ויפו לפטריארך של ירושלים...

לאחר כיבושה של צור ב־1124 נשארה בידי הפאטמים אשקלון לבדה, נקודת־אחיזתם האחרונה בחוף, שנהפך כולו לצלבני. היחסים בין הצלבנים לאשקלון באו על ביטוּיָם בתקופה הנידונה בהתנפלויות הדדיות ומסעות עונשים. ואם הגיעו הצלבנים ל"מוֹדוּס וְיַנְדִי" עם דמשק, ששילמה להם מס ונהפכה בהדרגה לבעלת־בריתם, הרי הוסיפה אשקלון להיות האויב הראשון של המדינה. מתקבל הרושם, שבפרק־זמן זה עברה היזמה לידי הצלבנים. אמנם אשקלון חוזקה על־ידי מצרים אך דבר זה לא מנע מבאלדווין השני את האפשרות להחריב את סביבות העיר באוקטובר 1125. כמה מאנשי אשקלון נלכדו במארב צלבני, אולם הצלבנים חזרו, כפי שמתלוננים סופריהם, ללא ביזה, הואיל ואנשי אשקלון הוזהרו על התקרבותם על־ידי דואר היונים המפורסם[55]. התקפה דומה נערכה ב־1128[56]. לעתים התעודדו אנשי אשקלון, ובייחוד חיל־המצב החדש, שבא ממצרים, והתקיפו את הצלבנים. וילהלם מצור מטעים את העובדה, שהתושבים הוותיקים של המקום ניסו להימנע מקרבות עם הצלבנים, אולם החדשים והקנאים שבמקום רצו להפגין כוחם במסעות כאלה.

ב. ביצור הסֶפֶר הצלבני ונפילת אשקלון המצרית

בתקופה הנידונה, היא תקופת שלטונו של פולק מאַנְז'וּ, נמצא כוחה של המדינה הצלבנית בעלייה מתמדת. בעיית אשקלון, שהיא בעיית כל דרום הארץ, לא באה עדיין על פתרונה. כל שפלת החוף היתה חרֵבה, כי הצלבנים היו פולשים ומחריבים את השדות. אולם העיר המצרית המשיכה בקיומה המלאכותי הודות לעזרה מתמדת של שליטי מצרים. הצלבנים ראו, שלא יוכלו לכבוש את העיר המבוצרת, בייחוד מחוסר צי, שיהא מוכן למצור ממושך. בנסיבות אלה מעלים הצלבנים תכנית חדשה לפתרון בעיית אשקלון. במשך ארבע שנים הם מקיפים את אשקלון ברשת של מבצרים הבנויים על דרכי הפלישה וההסתננות העיקריים ובאותו זמן מעבדים תכנית של התגוננות, שהיה בה משום חידוש מהפכני בדרכי ההגנה של הגבולות: יצירת יישוב חקלאי צלבני, שכּכל שמכֶּה הוא שורשים במקום, כן מחזק הוא את הכוח הצבאי ואף מתחייב לפעולות צבאיות מול האויב בגבולותיו.

המבצר הראשון שהוקם היה מבצר בית גוברין, על הדרך הראשית שהובילה מאשקלון לחברון[1]. בשנת 1136 בונה המלך פולק מאַנְז'וּ בשיפולי הגבעה, הפונה

לצד צפון־מערב, מבצר קטן, אולם מבוצר היטב, מוקף חומה, חפיר וחומה קדמית. המקום שהצלבנים כינוהו "באר־שבע ליהודה" נמסר למסדר יוחנן הקדוש, שקיים בו חיל־מצב קבוע. באותו זמן נתרכז סביב המבצר יישוב צלבני־פראנקי שמספר מתיישביו הראשונים מנה כ־32 משפחות, ז"א כ־150 נפש. ההתיישבות אורגנה על־ידי המסדר עצמו. ראש המסדר, ראימון, חילק את אדמות הסביבה, שהשתרעו עד עמק תַּמַרין (כ־1½ ק"מ צפונה־מערבה מבית גוברין). אוכלוסי המקום באו מכל קצוות אירופה הנוצרית: אוֹבֶרְן, גַאסקוֹן, לוֹמְבַּארדיה, פּוּאַטוּ, קַטַלוניה, בּוּרְגוּנד וּפְלַנְדריה. המתיישבים קיבלו שתי "קַארוּקוֹת" (carrucae) של אדמה, הווה אומר כ־700 דונם למשפחה, תמורת מס קרקע נמוך ותשלום המעשר מפירות (פרט לזיתים). המתיישבים נהנו מאוטונומיה מסוימת, שבאה על ביטוּיָהּ ביצירת "בית דין של בורגנים" עצמאי במקום ומתן חוקי יסוד ליישוב. לא פחות מעניינת היא העובדה, שעל המתיישבים הוטלה החובה להילחם במוסלמים. תמורת זאת התחייב המסדר המיישב לשתפם בביזה, שתיפול לידיהם בעת מסעות המלחמה או פלישות השוד הרגילות בסביבה זו. בניין המבצר ומסירתו למסדר ההוספיטלרים היו צריכים לשים קץ "לאותם הכוחות המתחדשים תמיד וכאותה הידרה מגבירים הם כוחם על־ידי מות אזרחיהם... הם צריכים היו לשמש מגן נגד מפלצת זו, שהלכה וגדלה על־ידי אבדן ראשיה, ובאותה מהירות שבּהּ נהרגה היתה קמה לתחייה לסכנתנו הגדולה"[2]. בקשר לביצועה של תכנית זו, צץ הרעיון בדבר חסימת דרך ההתקפה השנייה של אנשי אשקלון, היא "דרך הים", שהוליכה צפונית לרמלה, ומשם בשני ראשים: ליפו במערב וללטרון במזרח. מטרה זו הושגה על־ידי בניית מבצר יבנה, שהצלבנים קרָאוהו בשם Ibelin, וזיהוהו עם גת התנ"כית. מציאת מים במקום וגילוי חומרי בניין משרידי יבנה העתיקה הכשירו את המקום להתקנת מבצר בו. בשנת 1141 נבנה, בפיקודו של פולק מאַנְז'וּ, המבצר הצלבני השני נגד אשקלון. המבצר נמסר לבַּליאַן שכּונה מעתה "מאִיבְּלִין" (Balian d'Ibelin), והוא אב המשפחה, שהיתה עתידה לשלוט במדינה במאה השלוש־עשרה[3].

הניסיון השני הצליח. "אצילי המדינה נוכחו לדעת", לפי עדותו של וילהלם מצור, "שהודות להקמתם של שני המבצרים הללו בבית גוברין ("באר־שבע") ויבנה ("איבלין") עלה בידיהם להתגבר על ההתקפות הנועזות של אנשי אשקלון. הודות לאמצעים אלה שותקה במידה רבה חוצפתם, התקפותיהם נחלשו ותכניותיהם נכשלו"[4]. עובדה זו הניעה את הצלבנים להקים לאחר מכן, ב־1142, מבצר נוסף מול אשקלון, בתל אַצאַפִּיה, היינו במעבָּר משֶטח השפלה להרי יהודה, בהקבלה ל"דרך הים", שהוליכה מאשקלון ללטרון ומאשקלון לבית גוברין וחברון. היה זה מבצר קטן, מרובע, בעל מגדלים בארבע קַרנות החומה, בדומה לטיפוס של מגדלי־המשמר הביזנטיים. המקום נקרא blanche Alba Specula או Garde שהוא תרגום השם הערבי של המקום[5]. הקמתו של מבצר שלישי זה עודדה את בני הסביבה. גם כאן, כבבית גוברין, נתארגנה התיישבות חקלאית. אין בידינו פרטים על התיישבות זו. ידוע לנו, ש"אלה, שגרו בסביבה זו, שמו מבטחם במבצר זה, כבמבצרים האחרים, והרבה כפרים צצו סביבו. הרבה משפחות השתקעו במקום וכן הרבה עובדי־אדמה"[6]. אין אנו יודעים מי היו מתיישבים אלה. אפשר, שהיו אלה משפחות פראנקיות כבבית גוברין, אולם אפשר גם שהיו אלה סורים־נוצרים, שהתיישבו במקום בצל המסדר. "כל הסביבה נעשתה בטוחה יותר, הואיל וכל המקום יושב, ושפע של מזונות הועמד לרשות התושבים". המתרגם הצרפתי של וילהלם מצור, שהוא בן זמנו ומפרשו, אומר: "עובדי־אדמה התחילו להתרכז

סביב המבצרים, כיון שניתנה להם מידת ביטחון; הם הביאו עמם בהמות והתקינו את מחרשותיהם. הם התמידו בעיבוד האדמה והודות לשפע התבואה נתעשרה הארץ. הוקמו כפרים משגשגים, שמהם קיבלו בעלי המבצרים הכנסות טובות"[7]. אנשי אשקלון עקבו בדאגה אחר הצרת צעדיהם מיום ליום. אפשר שבפרק־זמן זה נתחייבו בתשלום מס לצלבנים[8], ושליחיהם הפצירו בשליטי מצרים לעזור להם. פטרולים מן המבצרים הצלבניים החדשים מנעו התקפות־פתע מאשקלון, ופעלתנותם של הצלבנים נהפכה מעתה למקור־הטרדה מתמיד על עיר זו.

בשנת 1148 היה נדמה, שהעיר תותקף על־ידי חילות מסע הצלב השני של לואי השביעי מלך צרפת וקונראד השלישי מלך גרמניה. לאחר מפלת צבאותיהם של שני אלה לפני חומות דמשק התרכזו צבאותיהם ביפו מתוך כוונה להתקיף את אשקלון אולם הצלבנים המקומיים, שהואשמו — כנראה בצדק — בקבלת שוחד במצור דמשק, לא הופיעו, והתכנית לא יצאה לפועל. אולם כבר בסוף 1149 או בתחילת 1150 נעשה צעד מכריע לקראת כיבושה של אשקלון על־ידי ניתוקה ממצרים. תכנית זו היתה קשורה בחידוש יישובה של העיר עזה (Gadres). עד הזמן שאנו דנים בו, איננו שומעים דבר על העיר, ומתקבל הרושם, שהיא נעזבה מיושביה שנמלטו לאשקלון הבצורה עם הופעת הצלבנים. גם כאן נתגלו הרבה בארות מים ושפע של חומרי בניין, אולם שטח העיר העתיקה היה נרחב מאוד, ולא היה כלל בכוחם של הצלבנים לבצר את כל המקום מחדש, ומה גם שלא היה להם סיכוי למצוא מתיישבים במספר מספיק, שייאָחזו במקום. לפיכך בוצר רק חלק מן הרמה, שעליה בנויה עזה העתיקה, והמקום נמסר להגנתו של מסדר הטמפלארים[9]. וגם ביצור זה של עזה הביא בעקבותיו מתיישבים למקום, ולרגלי המבצר קם רובע (faubourg), מאוכלס על־ידי איכרים וסוחרים פראנקים.

תכנית־כיתור גדולה זו, שכללה את בית גוברין, יבנה, תל אַצאפיה ועזה, סגרה את אשקלון בכעין טבעת אבן של החומות הצלבניות. הצבא, שהיה רגיל לבוא למקום לשם החלפת חיל־המצב היוצא, ראה את דרכו ביבשה והיא מנותקת על־ידי מבצר עזה. טבעי שכבר באביב של 1150 ניסו אנשי אשקלון להרוס את הביצור החדש, אך ללא הצלחה. אַסָאלַאר, הווזיר של מצרים, ניסה לשווא לשכנע את נור א־דין לערוך בזמן זה פעולת הסחה נגד טבריה. אולם נור א־דין לא היה ברגע זה מוכן לשיתוף־פעולה נגד הפראנקים. מעתה נהגו להחליף את חילות־המצב המצריים בדרך הים, שכן דרך היבשה, אם לא נחסמה כליל, היתה מסוכנת ביותר. ימיה של אשקלון המוסלמית היו ספורים.

לא עברו ארבע שנים מיום ביצורה של עזה וכיתורה של אשקלון מכל עבריה, והצלבנים תכננו התקפה רבתי על המקום. מאורע זה עורר הדים חזקים בעולם האסלאם. הידיעה עליו "נתקבלה בכאב עמוק ומועקה קשה וגרמה לדאגה כפולה ומכופלת — — — יתעלה הוא, שאין לעמוד נגד גזרתו ואין להתנגד לפקודותיו הקבועות מראש"[10]. מאורע זה מתואר על־ידי כרוניסטים ערבים ונוצרים בהארות שונות, אם כי ההבדלים ביניהם אינם אלא מדומים: לפי שכל צד רואה את העיר ואת המאורעות שנתרחשו בה מזווית־ראייתו שלו.

המסע נגד מצרים התחיל כפלישת עונשים רגילה של הצלבנים. הכוונה היתה, כך מספר וילהלם מצור[11], להחריב את מטעי עצי הפרי שבסביבה. היה זה רכושם העיקרי של התושבים, שכן הקִרבה לעיר אִפשרה הגנה עליו. כפרי הסביבה או שנחרבו או שהיו כפופים למרות הצלבנים, בייחוד לאחר הקמת המבצרים. לתימהונם נוכחו הצלבנים, שהאשקלונים אינם מנסים להתגונן, אלא מסתגרים בחומות העיר ואינם מעִזים לצאת מֵהן. פחדם של האשקלונים מובן הוא על רקע

המצב הפוליטי במצרים בתקופה הנידונה. כווזיר מצרים שימש עתה אלעַאדִל ו׳ אבַּאלַאר, שהגיע למעמדו זה על־ידי מעשי אלימות.
שליטי מצרים החליטו על משלוח צי מצרי וכן חיל יבשה, בפיקודו של עַבַּאס, בנו חורגו של ו׳ אבַּאלַאר, לעזרתה של אשקלון. לבן הווזיר נתלווה בדרכו אֻסַאמַה ו׳ מֻנְקִד, בעל ״הזיכרונות״ המפורסמים. אסאמה שכנע את עבאס, שמסעו לאשקלון הוא בחינת גלות ממצרים העשירה. הקושרים החליטו להיעזר בבנו של עבאס, נאצר, ״מאהבו״ של החי׳ליף. נאצר ביקש, שתוענק לאביו כהונת הווזיר, והח׳ליף, ששמח להיפטר מאישיות חזקה כאבן אַבַּאלַאר, נתן את הסכמתו לכך. נאצר הרג את סבו ו׳ אַבַּאלַאר, ועבאס חזר מן המחנה המצרי שעשה דרכו לאשקלון, הופיע בקאהיר והשתלט על המדינה. המצב בקאהיר, שהוחמר בעקבות הרצח של הח׳ליף על־ידי נאצר, בפקודת עבאס, וכן בריחתו של עבאס לאחר שפרץ מרד במצרים, לפי יזמתם של קרובי הח׳ליף הנרצח — שיתקו כל פעולה יעילה מצד שלטונות מצרים[12]. באפריל 1153 נרצח ו׳ אַבַּאלַאר, ובתחילת ינואר 1153 כבר היתה אשקלון במצור. חולשתם של המצרים עומדת בניגוד בולט לריכוזו של הכוח הצלבני. לרגל ״הפאסגיום״ של פסחא, בתחילת אפריל של אותה שנה, עלה לארץ המון גדול של אבירים ורגלים. הללו שימשו תגבורת לצבא הצלבני, שהתרכז לפני חומות אשקלון. העיר הוקפה מכל צד, כשהכוח המרכזי מוצב על גבעה שכּוּנתה על־ידי אבו שַׁאמַא בשם ״בֶּרגִ׳ אל־מֻחְ׳דוּל״[13]. נראה הדבר, שיש לזהות את המקום עם בֶּרגִ׳ מַקְעַד מול הכניסה הראשית של העיר[14]. מחמת המחסור בחומרי בניין היו הצלבנים אנוסים לקנות כמה מן האניות של עולי־הרגל, לפרקן ולהתקין מֵהן מכונות מצור, שפָּתחו בפעולתן ההרסנית נגד העיר. בלחץ המאורעות התעוררו המצרים לפעולת הצלה. במאי או ביוני הובא לאשקלון צי מצרי, בן 70 אניות מסוגים שונים, והצי הצלבני, שמָנה 15 אניות בפיקודו של ז׳ַראר, סֶנְיוֹר צידון, נמלט. האשקלונים קיבלו אספקה, תגבורת של צבא ומצרכי מזון. באותו זמן פנו המצרים בבקשת עזרה לנור א־דין, שהפעם, בניגוד למדיניותו ההססנית עד עתה, היה מוכן להיענות לפנייה. הוא פנה לדמשקאים ואילץ את שליטם מֻגִ׳יר א־דִין לשתף פעולה עמו בהטלת מצור על בניאס, נקודת מבצר וגבול מן החשובות במדינה. באפריל יצא צבא דמשק והצטרף לנור א־דִין, שבא מחַלֶב ועִמו גֻיסות סוריה ועיראק. אולם פרץ סכסוך בין בעלות־הברית, מצור בניאס לא הוּצא לפועל וביוני נסתיים בכישלון הניסיון של פעולת הסחה נגד הצלבנים בצפון הארץ[15].
המצור על אשקלון נכנס כבר לחודש החמישי, ועדיין לא נפלה ההכרעה. האשקלונים ניסו לשרוף את מגדל המצור של הצלבנים, אך רוח מזרחית כיוונה את הלהבות למשך 24 שעות לצד חומות העיר. חלק מחומת העיר התמוטט, והצלבנים פרצו לתוכה. לרוע מזלם, ניסו הטמפלארים, שליטיה של עזה בדרום, להשתלט בעצמם על העיר בחָסמם בפני האחרים את הכניסה לתוכה, לפי ״חוק הכיבוש״ הצלבני הידוע, הרי התופס ראשון נכס בעיר כבושה נהפך לבעליה[16]. הטמפלארים רצו לנצל את ההזדמנות, אולם האשקלונים ניתקו את הגדוד הטמפלארי בתוך העיר וערכו בו טבח. אותה שעה תיקנו את החומה ההרוסה ועל מגדליה תלו את גופות הטמפלארים[17]. לפי עדויות הכרוניסטים המוסלמיים, פרצו סכסוכים בין אנשי חיל־המצב האשקלוני בדבר הכבוד המגיע לגדוד שהדף את הצלבנים[18]. הצלבנים, שתחילה נפלה רוחם לאחר תבוסת הטמפלארים ושהיו מוכנים לעזוב את המקום, התאוששו בינתיים.
מועצת המלחמה שבה נחלקו הדעות בעניין המצור, החליטה, בסופו של דבר, להצטרף לעמדתם של אנשי הכנסייה, בראשותו של הארכיבישוף של צור ומפקד

שדה המערכה בין הצלבנים לפאטמים סביב אשקלון היה נושא לכתיבה ולציור כפי שהוא מופיע בכתב יד צלבני, שהועתק במאה החמש־עשרה ונמצא בספריית המוזיאון הבריטי בלונדון.

ההוספיטלרים, שיש להמשיך במצור. חידוש הקרבות על־ידי הצלבנים הביא את האשקלונים לכלל ייאוש, הם פתחו במשא־ומתן, שנסתיים בכניעת העיר תמורת הזכות שניתנה לתושביה לצאת עם רכושם למצרים. העיר נכנעה ב־19 באוגוסט 1153. ב־21 בחודש זה עזבו אחרוני התושבים את העיר, בליווּיָם של פרשי באלדווין השלישי שהובילום עד אל־עריש. שייחי בדוי, ששירת עד כה את האשקלונים, בגד בהם, ערך טבח בפליטיהם ושדד את רכושם במדבר סיני, בסביבה, שבה ציינה סַבְּחַית בַּרדַאוִיל את קבר הצלבן, שהעז לראשונה להתקיף את מצרים ופתח את הדרך לכיבושה על־ידי הצלבנים[19]. הניצולים הביאו עִמם לקאהיר את ראשו של חֶסַיְן בן עַלִי, שנשמר עד עתה באשקלון[20].
קאהיר נתעשרה בשני מסגדים, של הווזיר אִבְּן רֻזִיק, שרצה לשמור בה את ראשו של נכד הנביא, וכן במסגד מיוחד "סַיִדְנַא חֶסַיְן", שנבנה בקִרבת ארמון החיליף, לפי פקודתו, ושבו נשמר השריד הקדוש. שני המסגדים בקאהיר הם זכר לכיבוש של אשקלון על־ידי הצלבנים[21].

ג. התקופה הצלבנית

כיבושה של אשקלון על־ידי הצלבנים מציין את סיומה של פרשת התנחלותם בארץ־ישראל. המדינה הצלבנית הגיעה עתה לתקופת גיאות, שנמשכה כעשרים שנה. אותה שעה צעדה המדינה הצלבנית מכיבוש אשקלון לניסיון הגורלי של השתלטות על מצרים. סמיכות הפרשיות אינה מקרית, אם כי פעלו כאן גם גורמים נוספים, שהיו מותנים במערך הכוחות במזרח התיכון. עליית כוחם של המוסלמים בצפון ומפעלם של זַנְגִי ונור א־דין היוו מחסום להתפשטותם של הצלבנים בכיוון זה, ומשום כך הופנתה העָצמה הצלבנית לנקודת־התורפה בגוף

האסלאם, למצרים הפאטמית, שנידונה למצב של מרידות ומהומות מתמידות, בעקבות התנוונותו של השלטון המרכזי.

כל עוד לא נפתרה בעיית אשקלון לא יכלו הצלבנים לחשוב באופן מעשי על פלישה למצרים. הסכנה של התקפה מאשקלון, שהיתה עלולה לנתק את המחנה הצלבני מגוף המדינה ולחסום את דרך האספקה הראשית למצרים, שמה לאַל כל תכנון בכיוון זה. כמו כן אין לשכוח, שבתקופה הפאטמית עדיין מסוגל היה הצי המצרי להתחרות בהצלחה על השליטה במזרח התיכון עם צייהם של יוצאי אירופה. בשיט הימי, שנערך על־פי־רוב לאורך החופים, שימשה אשקלון — למרות הנמל הרע שלה — נקודת חנייה והיאחזות חשובה למדי. עם נפילת אשקלון נפתחת הדרך למצרים.

כיבושה של אשקלון על־ידי הצלבנים הטביע את חותמו על גבולות המדינה. מאחר שהצלבנים השתחררו מהפחד מפני פלישות אשקלוניות או מצריות נעו גבולות מדינתם יותר דרומה, היינו מעזה למבצר־דרום (Daron), היא דֵיר אלבַּלַח, שנהפכה לתחנה ראשונה בדרך ממדבר סיני לתחום ארץ־ישראל. הגבול הצלבני־מצרי הוא מעתה בשטח ללא־בעלים שבין מבצר־דרום לבין אל־עריש המצרית.

למותר הוא לעמוד על תפקידה של אשקלון במסעות הגדולים של אַמַלְרִיך הראשון למצרים, שהביאו לכיבושה של ארץ זו. הצלבנים לא החזיקו מעמד בה לא רק מסיבות צבאיות ופוליטיות, אלא בעיקר מחמת הערכה מוטעית של גורמים לאומיים ומתוך אי־ההתאמה שבין יצר ההתפשטות למצרים, מצד אחד, לבין כוח האדם המוגבל, מצד שני, שעמד לרשות המדינה הצלבנית. בכל המסעות הללו שימשה אשקלון, כמובן, תחנת מעבר חשובה, כמו שגם עזה, שבינתיים התפתחה לעיר גדולה בגבול מצרים, שימשה נקודת ריכוז לפעולות אלה.

ההתפשטות בכיוון למצרים, שנהפכה להרפתקה חסרת שחר, נסתיימה בגירושם של הצלבנים ממצרים. במקום נאחז בשנת 1168 כוח זר, שהיה עלול לסכן את המדינה בגבולותיה הדרומיים. צלאח א־דין, שליטה החדש של מצרים, הוא עתה הכוכב הגדול העולה במזרח התיכון, שעתיד היה להכחיד כמעט את הצלבנים מן הארץ. כידוע, לא שימשה המדינה הצלבנית מטרה לכיבושיו הראשונים של צלאח א־דין. כל עוד שלט נור־א־דין בסוריה ובעיראק, היה צלאח א־דין, לפחות מבחינה רשמית, כפוף למֶרוּתו. כמה ניסיונות של נור א־דין להתקיף את הצלבנים במבצריהם בעבר־הירדן נכשלו מחמת השתמטותו המוסווית של צלאח א־דין לשתף פעולה עִמו. לאחר מותו של נור א־דין ב־1174 פותח צלאח א־דין במדיניות אקטיבית יותר נגד הצלבנים, אם כי גם הפעם מטרותיו הראשונות הן חלב ודמשק ולא ירושלים.

ואולם אם צלאח א־דין לא גילה נטייה לשתף פעולה עם נור א־דין בעבר־הירדן, שטח מעבר בין תחום השפעתו המצרי לבין שטח שלטונו של נור א־דין בדמשק, הרי שונה היה הדבר לגבי השטח הקרוב למצרים, היא רצועת אשקלון. לאחר תקופה קצרה של ביסוס שלטונו במצרים פולש צלאח א־דין לגבול הדרומי־מערבי של המדינה, לאשקלון. בפרק־זמן זה מנסה הוא, ואף מצליח, להשתלט על אילת הצלבנית.

בדצמבר 1170, בדיוק שנה לאחר שהצלבנים והביזנטים עזבו את דַמיַאט שבמצרים, הופיע צלאח א־דין בגבול הממלכה. זו, כאמור, פשטה דרומה, עד מבצר־דרום, שהוקם על־ידי אמלריך, לפני כמה שנים, ושנהפך בינתיים למרכז־יישוב צלבני. לרגלי המבצר צצה עיר קטנה, שהקיפה עצמה חומות ובנתה לה כנסייה. כאן נמצא "בית־דין הבורגנים", שהוא סימן מובהק לקיומו של יישוב

פראנקי אזרחי במקום[1]. אולם המקום לא היה עדיין חזק די צורכו. המצודה המרכזית היתה אשקלון. התקפתו הבלתי צפויה של צלאח א־דין על מבצר־דרום הזעיקה את אמלריך מצפון הארץ. אמלריך עבר את אשקלון ואת עזה, שבה הצטרף לגדודיו חלק מחיל־המצב הטמפלארי שבמקום, והגיע למבצר־דרום. הצלבנים פילסו לעצמם דרך בתוך המחנה המצרי העצום ונכנסו לתוך העיר, שתושביה עזבוה ונתרכזו במצודתם. למחרת היום התקיף צלאח א־דין את עזה וערך טבח בעיר, אך לא הצליח לכבוש את המצודה, שהיתה תחת פיקודו של מִילוֹן דֵי פְּלַאנְסִי (Milon de Plancy). הגדוד הצלבני הקטן שבמבצר־דרום ראה בחרדה רבה את צלאח א־דין חוזר מעזה, אך לתימהונו ציווה האיובי לסגת למצרים. סיבתה של נסיגה זו אינה מובנת. אפשר נפלה רוחו של צלאח א־דין לאחר שהתקפת־הפתע על מבצר־דרום ועזה לא הצליחה והוא חשש למצור ממושך על השטחים האלה[2].

לפי המשוער, מופיע צלאח א־דין שנית בגבולות הממלכה בשנת 1172, אולם לא ב"דרך הים" הרגילה, אלא מזרחה ממנה, במקום הקרוי Cannetum Turcorum ובצרפיתית le Connoi des Turs, היינו "קני התורכים", שאפשר יש לזהותו עם ביר אבן תֶרכִּיה[3]. הצלבנים ליכדו כוחותיהם ב"באר־שבע" ז"א בית גוברין וציפו להתקפה. אולם בהלתם היתה בהלת־שווא. צלאח א־דין פונה בקשת דרומית לעבר־הירדן כדי לשים מצור על מוֹנְרֵיאַל. אך גם פעולה זו לא היתה אלא הפגנת נאמנות כלפי נור א־דין[4]. שנה לאחר מכן ערך צלאח א־דין מסע דומה, והצלבנים חיכו לו בכַרְמֶל (Carmel), בקרבת ים המלח, על גבולה הדרומי של מדינתם, ואף הפעם נסתיים המסע ללא תוצאות. בסתיו 1177 החריף המצב בדרום הארץ. בנובמבר הופיע צלאח א־דין עם מחנה גדול באל־עריש[5]. הוא השאיר כאן את עיקר חילותיו על אספקתם ובעזרת חיל פרשים נבחר, חצה את גבולה של ממלכת הצלבנים. באלדווין הרביעי המצורע, מלך ירושלים, אִרגן מחנה קטן, שניסה

צלאח א־דין, השליט והמצביא המוסלמי, ה"כוכב העולה" בשמי המזרח התיכון, לפי ציור פרסי עתיק.

להגיע לאשקלון בטרם יגיע שמה צָבא צלאח א־דין. הוא מצליח במירוץ זה ונכנס לעירו. עם רדת היום נמצא כל הצבא הצלבני כלוא בתוך חומותיה של אשקלון. מאחר שכל הדרום התרוקן מן הצלבנים, שנתרכזו סביב מלכם באשקלון, פתח צלאח א־דין מן הבסיס שלפני העיר במסע שוד וחורבן על יהודה והשפֵלה. מרכז ההתקפה הוא, כרגיל, מישור רמלה. העיר נעזבה עם התקרבותו של צלאח א־דין לאשקלון. חיל־המצב שבמקום הצטרף למלך באשקלון, ואילו הנשים והטף הועברו, אם ליפו או לגבעת מיראַבֶּל (מַגְ'דַל יַאבַּא), שהיתה מבוצרת יפה. הפולשים שרפו את רמלה; לוד נעזבה, ושארית תושביה נמלטה לכנסייה המבוצרת של גֶיאוֹרגיוּס הקדוש, כדי למצוא בה מחסה. פרצה מהומה אף בירושלים, ותושביה עזבו את בתיהם והתרכזו ב"מגדל דוד".

פרשי צלאח א־דין הגיעו עד קַלְקַלְיָה (Calcalia) בצפון, כשמסעם מסתמן מאחוריהם בתימרות עשן של היישובים השרופים. גל ההרס גרף את כל דרום הארץ, והיה נדמה, שמתקרב קִצהּ של המדינה הצלבנית. באלדווין הופתע תחילה מן התוצאות הבלתי צפויות של ריכוז צבאותיו באשקלון, עזב את העיר והתקדם לאורך החוף[6]. בינתיים יצא גם צלאח א־דין בראש צבאו העיקרי, בעקבות חיל־החלוץ קל־התנועה. צלאח א־דין נע צפונה בין תל אַצַאפִיה לבין רמלה, והוא נתקל בשטח זה, להפתעתו הגדולה, במחנהו של באלדווין הרביעי, שפנה ליד יבנה מזרחה מ"דרך הים". היה זה ב־25 בנובמבר 1177. צלאח א־דין ראה מחנה צלבני מתקדם לקראתו, בעוד שלפי כל חישוביו צריך היה מחנה זה להיות כלוא באשקלון. איננו יודעים בדיוק היכן נערך הקרב. לפי מקורות מסוימים, היה זה תל־גֶזֶר (Montgisard); לפי מקורות אחרים, דרומה יותר, בקרבת תל אַצַאפִיה. בַּהַא א־דין קורא למקום אַרְץ אַרַמְלַה. מחנה צלאח א־דין נחל מפלה איומה, אולי המפלה הקשה ביותר שנחל אי־פעם, ואילו הצלבנים נחלו ביום זה את אחד מניצחונותיהם המזהירים ביותר. היה זה להם "יום עמלק" ממש. צבא צלאח א־דין התפורר, ושרידיו נמלטו דרומה, כשהצלבנים רודפים אחריהם. בעֵין קַסַבָּה, בקרבת תל אל־חֲצי, נחלו המוסלמים מפלה נוספת. שרידיהם נמלטו בכיוון מצרים, כשבדוֵי המדבר משלימים מלאכתם של הצלבנים[7].

ד. בין הצלב לסהר

שמי הממלכה הצלבנית הלכו והתקדרו. רק עשר שנים הפרידו בין "יום גזר" לבין "יום חטין". מסיבות, שלא כאן המקום לברר, עמדה הממלכה לפני כיליונה. צלאח א־דין הוא שקבע את המועד ואת המקום לכך. בתבוסה האיומה של חטין נשמד כל הצבא הצלבני, שמָנה כ־1,200 פרשים וכ־20,000 רגלים. כוח זה, שידע לכבוש את הארץ ולשמור עליה במשך מאה שנה בפני כל נחשולי הים המוסלמי, מוּגר ביום אחד. הערים והמבצרים הצלבניים היו ריקים ממגִניהם, שעה שצְבאות צלאח א־דין פָקדום לאחר ניצחון חטין. מקומות, שעד עתה נחשבו כבלתי נתונים לכיבוש, נכנעו כמעט ללא התנגדות. נפלו טבריה, שבגללה אָץ גִי דֵי לִיזִינְיַאן (Guy de Lusignan), חטין, וכן עכו. קציניו של צלאח א־דין כבשו את נצרת, ציפורי, חיפה, קיסריה ואלפולה. נפלה גם שכם, ואלמַלִך אלעַאדִל, אחיו של צלאח א־דין, שבא ממצרים, כבש בטיול צבאי את מַגְ'דַל יַאבַּא (מיראַבֶּל) ואת יפו. רק תִבְּנִין שבצפון, צור וביירות שעל חוף הים גילו סימני התנגדות.

אולם בדרום נשארו בידי הצלבנים: ירושלים, אשקלון, תל אצאפיה ומבצר־דרום המלכותיות, עזה הטמפלארית ובית גוברין של ההוספיטלרים. כאן אפשר היה

לצַפות להתנגדות, שכֵן שטח זה עדיין שמר על חשיבותו האסטרטגית הגדולה. המוסלמים והנוצרים התכוננו למצור ממושך על ירושלים. בַּאלִיַאן השני מאיבֶלִין נמלט אליה וארגן את התגוננותה. גיחות נוצריות מרצועת אשקלון היו עלולות להעמיד בסכנה את המחנה המוסלמי סביב ירושלים; ואם סכנה זו לא היתה אלא הטרדה, הרי ישיבת הנוצרים על "דרך הים" ועל צומת הדרכים שבין החוף לפנים הארץ היתה עשויה לשבש את קווי התחבורה המוסלמים עם מצרים. מבחינה זו היתה אשקלון עמדת־מפתח. וכך כותב הכרוניסטן המוסלמי אבֶן אלאַתִיר: "כיבושן של אשקלון וירושלים נראו לו (לצלאח א־דין) כעניינים העולים בחשיבותם על כל עניין אחר. וזה מסיבות שונות, שהאחת מהן היא: שני המקומות נמצאו בדרך מצרים והפרידו בינה לבין סוריה. והנה רצונו (של צלאח א־דין) היה, ששתי המדינות תהיינה מחוברות זו לזו, כדי שייקל לצבאותיו לצאת ולבוא"[1]. העיר המבוצרת יפה יכלה לעמוד במצור ממושך. צלאח א־דין ניסה להניעה לכניעה ללא קרב. הוא ציווה להביא מדמשק את המלך הצלבני השבוי, גִי דֵי לִיזִינְיַאן, ולהוליכו לפני חומות אשקלון. הוא מבטיח לו חופש, אם יצליח לשכנע את מגִני העיר להיכנע. אפשר לתאר תמונה זו של הדו־שיח בין המגנים, העומדים על חומות העיר, לבין המלך השבוי, היוצא מן המחנה המוסלמי. הוא קורא "לאנשיו, שהיו בורגנֵי העיר, הואיל ולא נמצא ביניהם אף אביר אחד... הוא אמר להם", מספר כרוניסטן נוצרי, "שאין הוא רוצה שימסרו את אשקלון, כי תהיה זו מכה קשה לנצרות אם תימסר עיר תמורת אדם; אולם הוא השביעם, בשם האלוהים, שאם אמנם לא יוכלו להחזיק בעיר אשקלון וימסרוה, שיעשו כמיטב יכולתם לשחרורו"[2]. צלאח א־דין הסתייע גם בז'יראר דֵי רִידֶפוֹרט (Gerard de Ridefort), ראש הטמפלארים השבוי, שאף הוא פנה לתושבי אשקלון בקריאה להיכנע. הכרוניסטים המוסלמים מציינים את סירובם של התושבים ואת תגובתם החריפה למלכם ולמפקד הטמפלארים. אולם ההתגוננות כבר נראתה כחסרת תקווה. רוח המגִנים נפלה עליהם, הואיל ולא היה סיכוי לעזרה מבחוץ. חפָרי צלאח א־דין, בייחוד מהנדסי חלבּ המפוּרסמים, חתרו מתחת לחומות, שסכנת התמוטטות היתה צפויה להן בכל רגע. 14 יום נמשך המצור (23 באוגוסט — 5 בספטמבר 1187), שהלך ונתחזק עם הופעתם של אלמַלֶכ אל־עַזִיז עֻתמַאן, בנו של צלאח א־דין, ושל האלחַאגִ'ב לוּלוּ, מפקדו של צי מוסלמי, שחסם את דרך הים[3]. כשהתושבים הנוצרים פתחו במשא־ומתן, כאילו השתתפו השמים בצערם. ליקוי החמה האפיל על היקום. צלאח א־דין נענה לכל הבקשות של הנכנעים, בכללן מתן רשות של יציאה חופשית של התושבים עם מיטלטליהם לירושלים ולטריפולי[4]. העיר עברה לידי צלאח א־דין, ולאחר 34 שנות שלטון נוצרי חזרה לידי המוסלמים. נפילת אשקלון היתה אות לכניעת שאר הביצורים והיישובים הצלבניים. גדודי צלאח א־דין השתלטו על מבצר־דרום, עזה, בית לחם, בית גוברין ולטרון. מעתה היתה הדרך פתוחה לפניו לעלייה על ירושלים. חודש לאחר מכן, היינו בּ־2 באוקטובר 1187, נפתחו שערי הבירה לפני המוסלמים. כל הארץ נמצאה עתה בידיהם, פרט לצור, העיר היחידה שהעזה להתגונן — וניצלה. צור היא נקודת־המוצא לממלכה הצלבנית השנייה, זו שקמה למאה שנים נוספות על חורְבות חטין והודות לניצחונותיו של מסע הצלב השלישי.

אשקלון פונתה מתושביה הנוצרים. כמאה משפחות לערך ביקשו להישאר במקום. הכוונה היא, כנראה, לנוצרים הסורים, שצלאח א־דין טיפח את הידידות עִמם בכל מקום שממנו יצאו הפראנקים[5]. במקום היישוב הנוצרי בא היישוב המוסלמי. אפשר לתאר, במקביל לְמה שקרה במקומות אחרים, שהעיר טוהרה משרידי

הפולחן הנוצרי, והכנסיות, שהיו לפני 1153 מסגדים, חזרו ונהפכו למסגדים. העיר נשארה בידי אלמלך אלעאדל, שקיים בה חיל־מצב. שנה לאחר מכן, עם כיבוש צפת, חזר צלאח א־דין לירושלים והעביר לרשותו את אשקלון. כפיצוי על כך העניק לאלמלך אלעאדל את כְּרַך שבעבר־הירדן[6].

לשמע נפילת ירושלים נתעוררה אירופה לכיבוש הארץ. עתה נהפכה עכו לבימה, שעליה נחתך גורלה של המדינה הצלבנית וגורלו של המזרח התיכון לתקופה של מאה שנים. לאחר מצור ארוך נכבשת עכו על־ידי הצלבנים. תכניתו של ריצ׳ארד לב־האריה, שנשאר מפקד יחיד עם שובו של פיליפ השני אוגוסט לצרפת, היתה לחדש את הממלכה הצלבנית בגבולותיה הקודמים. המפתח לכך נמצא בשתי נקודות: באשקלון ובירושלים. ב־25 באוגוסט 1191 התחיל מסע הצלבנים מעכו דרומה כשצְבאות צלאח א־דין, שלא הצליחו למנוע את כיבושה של עכו, מתקיפים את המחנה הצלבני ללא הרף, בלא שהעזו לצאת נגדו לקרב גלוי. התנגשות אחת, זו של אַרְסוּף בספטמבר, מנחילה לצלאח א־דין מפלה קשה ביותר. לאחר תבוסה זו חשש צלאח א־דין, שצבאותיו העייפים לא יוכלו להחזיק מעמד עוד נגד כוח ההתקפה הצלבני. מטרתו הראשונה היתה עתה להחריב כל מבצר, העלול להיכבש על־ידי הצלבנים והמסוגל לשמש להם נקודת־היאחזות חדשה. שלושה ימים

הדימוי העצמי של הצלבנים היה גבוה. ציור זה ממחיש גישה זו. בתמונה: להקה של פרשים סרצינים רודפת אחרי אביר צלבני אחד.

לאחר מפלת ארסוף (11 בספטמבר) נותן צלאח א־דין פקודה לפתוח בפעולות ההרס[7].

פקודת ההרס היתה מַקיפה ביותר. ניתנה פקודה להחריב את יפו, יאזור, בית־דג'ן, לוד, רמלה, צובא, לטרון, אל־בֻּרג' ומַגְ'דַל יאבַּא. למעשה, רצו להרוס כל "מבצר, כפר ועיר... פרט לכרך ולירושלים"[8]. אחד המפקדים המוסלמים, שהשתתף בהריסת העיר, מסַפר את הדברים הבאים: "כשעמדנו בהריסת העיר אשקלון הוטל עלי להרוס את 'מגדל המסדר' (בֻּרְג' אַזַאוִיַה). היה זה חֵ'טְלִג' אלמֻעִיז (שם לא ברור), שהיה ממונה על המלאכה. כאן מצאנו כתובת, המספרת על הזמן בו נבנה המגדל. היה זה אחד הדברים המופלאים ביותר שראיתי. והנה מה שסיפר לי בעניין זה הקאצי אבּוּ אלחַסַן עַלִי אִבְּן יִחְיַא, הכַּאתִּב: 'וראיתי באשקלון את המגדל הנקרא 'מגדל הדם' (בֻּרְג' אַדַּם): היה זה חֵ'טְלִג' אלמעיז, שהרס אותו בחודש שַׁעבַּאן של אותה שנה. ראיתי על מגדל זה כתובת בזה הלשון: מגדל זה הוקם בפקודתו של אדוננו המהולל, אמיר אל־גֻ'יוּש, על־ידי עבדו ומפקדו חֵ'טלִג' בחודש שַׁעבַּאן'. אמיר אל־ג'יוש זה הוא בַּאדְר (אלגַ'מַאלִי, הווזיר הפאטמי, מת ב־1094). הייתי הלום לנוכח המקרה, שהמגדל נבנה בחודש שעבאן על־ידי אחד חֵ'טְלִג', ואף נהרס בחודש שעבאן על־ידי ח'טלג"[9].

החלטה זו היתה קשה לצלאח א־דין. אבן אלאתיר מספר, שההחלטה נתקבלה למורת רוחו של הסולטאן. במועצה מלחמתית של המפקדים המוסלמים — לאחר קרב ארסוף — דרש צלאח א־דין להתבצר באשקלון, אולם האמירים סירבו בטענה, שעלול לקרות להם מה שקרה לנצורי עכו המוסלמית. הם דרשו מצלאח א־דין, שייכּנס בעצמו לאשקלון ואז ילכו עִמו, או, שיטיל לפחות את הגנתה של עיר זו על בנו בכורו[10]. בַּהַא א־דין מביא את דברי צלאח א־דין, כפי ששמָעם מפיו: "עדי האלוהים! קל יותר היה לי לאבד את כל בַנַי מאשר להניע אבן אחת מן החומות הללו, אולם אם כן נגזר עלי, וקרבן זה דרוש הוא לאסלאם, אקבל על עצמי את הדין"[11]. אַבּוּ שַׁאמַא מספר בשמו של אַלעִמַאד, שבמועצת המלחמה, שנתקיימה ברמלה, טענו האמירים: "הפראנקים יושבים עתה ביפו, שהיא במרחק שווה מירושלים ומאשקלון, אין באפשרותנו להגן בבת־אחת על שני המקומות. יחליט נא הסולטאן איזוהי החשובה שבּשתיהן, יצווה לבצר את זאת ולהעמידה במצב התגוננות"[12]. חשיבותה של אשקלון היתה ברורה: "יעצו לסולטאן" לפי עדותו של בַּהַא א־דין, שנרשמה על־ידי אבּוּ שַׁאמַא, "להרוס את אשקלון מפַּחד הפראנקים, פן ישתלטו אלה עליה, כשהיא מבוצרת ומאוכלסת, וישמידו את חיל־המצב וישתלטו על ירושלים ועל הדרך המוליכה למצרים"[13].

ניתנה אפוא פקודת ההרס, והמפקחים על ביצועה היו צלאח א־דין ובנו אלמַלִך אַלְאַפְצַל בעצמם, כשאחיו של צלאח א־דין אלמַלִך אַלעאדִל נשאר בסביבות רמלה־יפו, כי בינתיים נכנסו הצלבנים ליפו והתחילו בתיקון הריסותיה. עבודת ההרס התנהלה על־ידי מושלה של אשקלון, עַלַם אַ־דִין קַיְצַר. חומות העיר חולקו בין האמירים השונים, כשעל כל אחד הוטל להרוס את החלק שנפל בגורלו. בַּהַא א־דין מתאר תמונות קורעות לב: "כשנכנסו הממונים על ההריסה עלה קול זעקה ובכי, כי יפה היתה העיר ומשמחת כל לב; חומותיה חזקות, בנייניה גדולים — התושבים, המומים ומדוכאים לשמע הידיעה, שעירם תיהרס ושעליהם לעזוב משכנותיהם, הרימו קול זעקה והיו מוכרים במחיר מועט כל מה שלא יכלו לקחת עִמם"[14].

שנים־עשר יום נמשכה פעולת ההרס, מ־11 בספטמבר עד 23 בו. מה שקשה היה להרוס נשרף תחילה. "מגדל המסדר" על שפת הים, שהיה מעין מצודה בפני עצמה,

ריצ'ארד "לב האריה" נוחת בחוף יפו. בואו של ריצ'ארד אמור היה להפיח רוח חדשה במדינה הצלבנית, אך התקוות נמוגו במהרה.

בער שני ימים ושני לילות. במשך כל הזמן הזה ניהל אלמלך אלעאדל, לפי ההוראות שקיבל מן הסולטאן, משא־ומתן עם הצלבנים, כדי לאפשר את סיומן של פעולות ההרס. בימים אלה ישבו הצלבנים ביפו. אי־הרצון לצאת מן העיר, ההתמרמרות של אנשי פיליפ השני אוגוסט על ריצ'ארד לב־האריה — כל אלה היו בעוכריהם של הצלבנים. ואכן שגה ריצ'ארד משגה פטלי. אם אמנם היתה כוונתו לכבוש את ירושלים, הרי מן ההכרח היה להשתלט תחילה על אשקלון, אשקלון בלתי הרוסה, שתוכל למנוע הזרמת כוח מצרי צפונה. קונראד ממוֹנְפֶיְרָה (Montferrat), מַצילהּ של צור, שהיה מסוכסך אותה שעה עם ריצ'ארד, היטיב להעריך את המצב ממנו. לדברי הכרוניסטן המוסלמי אבן אלאתיר כתב קונראד לריצ'ארד: "יגן ה' עלינו בפני מנהיגים כמוך! ידעת, שצלאח א־דין הורס את אשקלון, ולא נחפזת למקום, כדי למנעו מכך?! היתה לך הזדמנות להיכנס לעיר הקודש, ללא קרב וללא התנגדות — והזדמנות זו החמצת! בשם ישו המשיח, אילו הייתי שם, היינו עתה אדוני אשקלון, ששום מגדל לא היה נופל ממגדליה!"[15].

להצדקתו של ריצ'ארד יש לומר, שלא השתלט על המצב מחמת הלך־הרוח המדוכדך בצבאו, ונוסף על כך לא ידע דבר על הריסות אשקלון עד להופעת פליטים מן העיר במחנהו. גדוד קטן, שנשלח באנייה לבדיקת המצב, הביא לריצ'ארד את הידיעה הוודאית על פעולת ההריסה. ריצ'ארד ניסה לשכנע את מפקדיו לצאת תכף לאשקלון, אך הללו רצו להישאר ביפו, וההמון הצטרף לעמדתם[16]. להרגעת מצפונם החליטו על ביצורה של יפו. חורבות אשקלון כבר בישרו את מפלתו של ריצ'ארד במסעו לירושלים. "עצה אווילית! עקשנות הרת־אסון של חסרי־אונים אלה! בדאגתם לנוחותם המיידית, וכדי לחסוך מעצמם עבודה והוצאות, עשו כל מה שיתחרטו עליו לאחר זמן. כי אילו הִצילו את אשקלון מידי התורכים, היתה כל הארץ משתחררת מהם בזמן קצר ביותר"[17].

שלושה חודשים עברו על המחנה הצלבני בעבודות הביצור של יפו, יַאזוּר ובית דגן. בסופה של אותה שנה תפסו הצלבנים את בית נוּבּא ואת לטרון. בחג המולד הגיעו לנקודה הקרובה ביותר לירושלים במסעם זה. אולם המחנה הלך והתפורר. במועצת המלחמה נתגלו חילוקי־דעות מהותיים ביותר. הרוב המכריע של הצלבנים המקומיים ובני המִסדרים חששו לעלות על ירושלים. הפחד מפני ניתוקם מן החוף על־ידי צלאח א־דין שימש גורם מכריע בהחלטותיהם. ולכך נוסף שיקול אחר: המחסור בכוח אדם, שיהא מסוגל לשמור על ירושלים, אם זו תיכּבש, לאחר שהמחנות של מסע הצלב השלישי יחזרו לארצם.

בינואר 1192 פתחו הצלבנים בנסיגתם מבית נוּבּא בכיוון לרמלה ויבנה. ירושלים נשארה מוסלמית, ואילו במחנה הצלבנים הטילו המפקדים איש על רעהו את האחריות למצב. איג (Hugues), דוּכּס בורגונד, נשאר בסביבות רמלה, וריצ'ארד עם שרידי צבאו וקרובו אַנְרי, רוזן שַמפּאן, מלכּהּ של ירושלים בעתיד, יָרדו דרומה לשם ביצורה של אשקלון. המחנה התקדם, בגשם ובברד, דרך יבנה, שנהפכה לביצה גדולה, בה שקעו אנשים ובהמות וכמעט כל האספקה. אשקלון היתה חרֵבה עד היסוד. המוסלמים עשו עבודה כה יסודית, שהיו זורקים לים את אבני החומה, כדי שלא ישמשו אבני בניין, אם יחליטו הצלבנים להקים את ההריסות. לא היה אפשר להיכנס לעיר בגלל ערמות האבנים, שסתמו את הכניסה לשערים[18]. בעשרים בינואר (1192) התחילה פעולת הקמת ההריסות והביצורים. מצבם של הבונים היה בכל רע. אספקת המזון אזלה, ומתוך פחד מפני צלאח א־דין לא נשלחה האספקה ביבּשה מעכו. לרגל סערה בים לא יכלו אניות האספקה, שיצאו מעכו, להגיע לחוף במשך שמונה ימים. וכשהגיעה סוף־סוף האספקה — פרצה סערה

חדשה, שניתקה את התחבורה עם עכו. ריצ׳ארד ניסה לבנות ספינות חדשות משרידי הספינות שהגיעו לאשקלון, אך ללא הצלחה[19]. ואף־על־פי־כן נמשכה עבודת הביצורים. השתפרותו של מזג־האוויר וכן הסכמתם של הצרפתים להצטרף למחנה אשקלון — החישו את מהלך העבודה, ובחודש פברואר התחילו צצים החומות והמגדלים מהריסותיהם. ״הכול נתנו ידם לעבודה: נסיכים, אצילים, אנשי כנסייה, נושאי כלים, שכירים היו מעבירים מיד ליד את האבנים. לא היה כל הבדל בין איש־כנסייה לבין איש חילוני; אציל ואיש ההמון, נסיכים ומשרתים — הכול עבדו בצוותא עד שבעצמם התפעלו מהתקדמות עבודתם״[20]. מנקודת ההיאחזות החדשה שבאשקלון בולש ריצ׳ארד את סביבות מבצר־דרום, כי ״היה שם מעבר נוח לתורכים, שהביאו אספקה ממצרים לירושלים״[21]. הכוונה לדרך, שהוליכה מסביבות מבצר־דרום ועזה ישר להרי חברון ועקפה על־ידי כך את אשקלון, שנהפכה למבצר צלבני. ריצ׳ארד הצליח לשחרר כאן שיירה של שבויי מלחמה בדרכה למצרים. במרס של אותה שנה (1192) פלש ריצ׳ארד דרומה בכיוון לאל־עריש, ובידיו נפלו שבויים ושלל[22]. אך בינתיים הורעו מיום ליום היחסים שבתוך המחנה הצלבני. ריצ׳ארד בא במריבה עם קונראד ממוֹנְפֶּיְרָה מצור, ששאף להגיע למלוכה, והיחסים עם דוכס בורגונד הורעו במידה כזו, שתחילה עזב הוא את אשקלון, ולאחר מכן עזְבה הצבא הצרפתי, שעבר לעכו (סוף מרס 1192) ומשם לצור[23]. המחנה, שעזְבוהו כ־700 פרשים, נחלש לחלוטין. בתחילת אפריל חגג ריצ׳ארד את חג הפסחא באחו בקִרבת אשקלון, ובתחילת מאי עמדו חומות אשקלון על תִלן[24].

אולם לא די היה בקימומה של אשקלון; היה צורך להבטיח את כל הרצועה בדרום: את מבצר־דרום, הגבול הישן של הממלכה; את עזה, העיר הצפונית לה; ואת בית ג׳ברין במזרח. הצלבנים העֵזו לעִתים לערוך התקפות־פתע מאשקלון, מעין אלו של רוֹגֶ׳ר גְלֶנְוִיל, שהתקדם מבית ג׳ברין עד חומות ירושלים והביא עִמו שבויי מלחמה, או של ריצ׳ארד, שהביא עִמו שבויים מחִרבִּיה[25], דרומה מעזה או של הטמפְּלארים ממבצר־דרום. הפעולה הממשית הגדולה היתה כיבושו של מבצר־דרום, המבצר היחידי שלא נחרב בידי צלאח א־דין. חמישה ימים נמשך המצור (17־22 במאי 1192). מושלהּ של הסביבה היה עַלַם א־דין קַיְצַר, שבזמנו פיקד על הריסת אשקלון, אולם ברגע זה נמצא במבצר־דרום אחד מקציניו, שגילה התנגדות נמרצת לצבא הצלבני[26]. מבצר־דרום היה מבוצר יפה. שבעה־עשר מגדליו והחפיר הרחב, הרצוף אבנים, בתוך האדמה הסלעית, מנעו גישה למקום. ריצ׳ארד ציווה להביא כלי מצור מאשקלון בדרך הים, ופתח בהפצצת המקום[27]. שבויי המלחמה מעכו, החפרים המפורסמים של חלבּ, חפרו בינתיים מתחת לחומות[28] והפילו חלק מהן. ריצ׳ארד לא רצה להיענות להצעת הכניעה של התושבים ופרץ בכוח למקום. התושבים נמלטו למבצר העיר, וכאן קיבל ריצ׳ארד את כניעתם[29]. מבצר־דרום הוא מעתה שוב בידי הצלבנים. היה זה מבצר קדמי בדרך למצרים, ועם אשקלון היווה מחיצה בין מצרים לירושלים. למקום הגיע אַנְרִי משַאמפַאן, שנבחר (לאחר רצח קונראד ממוֹנְפֶּיְרָה) למלך ירושלים והשלים עם דוכס בורגונדיה. ריצ׳ארד העביר לאנרי משאמפאן, כמלך המדינה, את מבצר דרום. הפעם הוחג חג השָבועות במבצר־דרום ובאשקלון.

צבא ריצ׳ארד יוצא עתה מאשקלון ומגיע לחִרבִּיה (Forbie) שבין עזה לאשקלון. מול הצבא הצלבני במעבר ההרים עומד בשעה זו עַלַם א־דין קַיְצַר, שמבצר־דרום היה בתחום שלטונו. קַיְצַר החליט על חיזוקו של מבצר קטן במקום, הקרוי בפי הצלבנים בשם ״מבצר התאנים״ (Ficuum) al Fier-Civitas, שאי אפשר לקבוע בדיוק

את מקומו, אולם יש לאתרו בשטח שבין בית גוברין לחברון. הצלבנים יצאו מחרביה ולנו באותו יום בביצה הידועה בשם "קני הזרזירים" (La canoie des Estornels; Cannetum sturnellorum). למחרת הגיעו ל"מבצר התאנים", אך במשך הלילה פינה קיצר את אנשיו ממקום זה והעלהו באש[30].

ביוני 1192 נעשה ניסיון אחרון על־ידי אנשי מסע הצלב השלישי לעלות על ירושלים. הצבא המאוחד יצא מאשקלון, דרך בית גוברין, לתל אַצאפִיה, ומשם המשיך בדרכו ללטרון ולבית־נוּבּא, אך בעצם לא נערכה על־ידי מחנה זה שום פעולה של ממש. המומחים טענו, שאין סיכוי לכבוש את ירושלים; האסטרטגים יעצו לכבוש את ביירוּת ולבסס את שלטונם של הצלבנים בכל שטח החוף.

עצם נוכחוּתם של הצלבנים בשטח החוף הדרומי נתנה את אותותיה במצב. הקשר עם מצרים ב"דרך הים" נותק, והאספקה הועברה ממצרים לירושלים בדרכי־עקיפין בדרום הארץ. ריצ'ארד אִרגן גם שירוּת מודיעין על־ידי שבטי הבדוים והנוצרים הסורים דוברי הערבית[31]. על השינוי, שחל בדרכי התחבורה המצריים בזמן זה, מעידה הידיעה הקשורה בחנייתו של צבא ריצ'ארד על הדרך המוליכה ירושלימה, בלטרון. שיירת־אספקה עצומה, שמנתה כ־4,000 גמלים, יצאה ממצרים, כשחלקים ממנה נעו דרך כּרך ועבר־הירדן[32]. כך התקדמו כ־200 פרשים מצרים, בפיקודו של פַלֶך א־דין, אחיו של אלמַלֶך אלעַאדִל. האחרון, שידע משהו על תנועות הצלבנים, שלח לקראתם גדוד של 500 פרשים, בפיקודו של אַסְלִם, משרתו והמַמְלֶך אֵלְטֶבֶּעא. השיירה הגיעה לנאות־המדבר בדרום, הקרויות בפי הצלבנים בשם "הבאר העגולה" (Citerne Ronde), היא ביר חֵ'וֵיְלַפַה. ריצ'ארד, שקיבל ידיעה על השיירה, יצא עם גדוד פרשים מובחר מלטרון. במשך הלילה הגיעו הפרשים לקַרַאתִיַה, היא Galadie הצלבנית. כאן נח הגדוד, בקַבּלו אספקה מאשקלון הקרובה. יום לאחר מכן התקיפו הצלבנים את השיירה ולקָחוּה בשבי, על פָרָשֶיהָ והאספקה העצומה שלה, שאין מלים בפי הכרוניסטים הנוצרים לתארה[33]. רק גדוד אחד, זה המיוחד של הסולטאן, ניצַל הודות למפקדו איבֶּך אַלעַזיזי.

חודש יוני 1192 חלף. ברור היה לכּוֹל, שמסע הצלב השלישי הגיע לקִצו. כבר לפני חודשים רבים נפתח משא־ומתן בין שני הצדדים על עשיית שלום. מצד המוסלמים ניהל את המשא־ומתן אלמלך אלעאדל. לאחר כישלון מאמצו האחרון של צלאח א־דין לכבוש את יפו (אבג' 1192) נפתח המשא־ומתן מחדש. למרות הרצון הטוב שגילו שני הצדדים לסיים בהקדם את המשא־ומתן — נתקלו בקושי, ששום צד לא ראה אפשרות להתגבר עליו, בלא לגרום נזק לעצמו. הבעיה היתה: רצועת אשקלון על שלושת מבצריה — אשקלון, עזה ומבצר־דרום. שלושה מקומות אלה שימשו סלע־מחלוקת עיקרי בין הצדדים. ב־5 ביולי חודש המשא־ומתן בדרישת הצלבנים להחזיר להם כל מה שהפסידו בקרב חטין![34] לאחר שהוחלפו המשלחות בפעם השלישית (12 ביולי) מגיב צלאח א־דין על דרישותיו של ריצ'ארד לב־האריה, שמֵן ההכרח הוא להחריב את אשקלון ואת המקומות האחרים. כדי לפצות את ריצ'ארד על הוצאותיו בביצורים אלה, מציע צלאח א־דין להשאיר בידיו את הכפרים שבסביבה, אך הוא עומד על כך שיש להרוס את מבצר־דרום ואת שאר המקומות, ואילו את השטחים, השייכים לערים אלה, יש לחלק שווה בשווה בין הצדדים. לעומת זה יהיה כל השטח שבין יפו לצור ברשות הצלבנים. "ובכל מקרה, בו לא נוכל להסכים בנוגע לבעלוּת על כפר, נחלקוּ בינינו"[35]. יומיים לאחר מכן (16 ביולי) חוזרים השליחים של ריצ'ארד. עניין רצועת אשקלון אינו יורד מן הפרק. "המלך מבקש, שתסכים להשאיר בידיו שלושה

מקומות אלה, בלא להחריבם"; וצלאח א־דין עונה: "ובקשר לערים, שהמלך רוצה להחזיק בהן... לא יסכימו המוסלמים לעולם לוותר עליהן. ובקשר לביצורי אשקלון, יקבל נא המלך את לוד, עיר המישור, כדי לפצותו על הוצאותיו"[36]. שלושה ימים לאחר מכן (19 ביולי) מגיעה תשובת הנוצרים: "אין אנו יכולים להרשות בשום־פנים, שתיפול אף אבן אחת מביצורי אשקלון"[37]. המשא־ומתן הגיע לנקודת־קיפאון, ושני הצדדים התכוננו לחדֵש את המלחמה. ריצ'ארד ציווה לחזק את ביצורי אשקלון, אולם להרוס את אלה של מבצר־דרום. ב־1 באוגוסט נתחדש המשא־ומתן, ושוב אין רצועת אשקלון מאפשרת לסיימו. ריצ'ארד מוכן אפילו לקבל את אשקלון מידי הסולטאן כפֵיאוֹדוּם אולם תנַאי זה אינו מתקבל. בסוף אוגוסט מוכרח ריצ'ארד לקבל את תנָאֵי צלאח א־דין: אשקלון לא תהיה נוצרית. ב־2 בספטמבר אושר החוזה על־ידי שני הצדדים. הכתב המקורי אינו עוד בידינו. הכרוניקה הנוצרית הקרובה ביותר למאורע, היא הכרוניקה החרוזה של אַמְבְּרוּאַז, הטרוּבָּדוּר הנורמני, מסכמת את ההסכם בחרוזים אלה:

Par tel covent que Eschalone — qui mult ert contre sa corone, seroit abatue e charoit — [38].
e que nus ne la fermeroit — devant treiz ans, mais lor l'euste refeist qui plus peust; —
E Jaffe seroit refermee — e de cristiens repuplee

"וזה ההסכם, שאשקלון, הפוגעת קשה בכתרו, תיחרב ותישרף ואיש לא יבצרה לפני תום שלוש שנים, אולם אז יבצרה מי שיוכל [לעשות זאת] טוב יותר. ויפו תבוצר ותאוכלס על־ידי הנוצרים".

מתוך מקור אחר ידוע לנו, שהוסכם כמו כן שצבא צלאח א־דין ישתף פעולה עם צבא הצלבנים בהריסת חומות של אשקלון[39]. הצלבנים חששו, שאם יקבלו המוסלמים את אשקלון כמוֹת שהיא — לא יחריבוה. גדוד חפרים, בלוויית גדוד פראנקי, יצא ב־5 בספטמבר לאשקלון, כדי לבצע את הריסתה השנייה תוך תקופה של פחות משנתיים. בראשם עמד שוב עלם א־דין קיצר, שנפל בחלקו להיות עֵד־ראייה לאסונות העוברים על העיר. לתימהונו, סירב חיל־המצב הנוצרי לעזוב את המקום כל עוד... לא ישלם לו מלכו את משכּוּרתו. צריך היה לחכות עד בואו של שְׁלִיח המלך שציווה על חיל־המצב לעזוב את המקוֹם. אשקלוֹן נחרבה שוב, וביחד עם חברון, עזה, ומבצר־דרום נמסרו אלה על־ידי צלאח א־דין לעלם א־דין קיצר.

רצועת אשקלון אבדה לצלבנים, ועִמהּ כל דרומה של ארץ־ישראל. גבולה הדרומי של הממלכה לא עבר את השטח שבין יפו ליבנה. אפילו פרידריך השני הוֹהֶנְשְׁטאוּפֶן לא הצליח ב־1229 לשנות מצב עניינים זה. היה צורך בצירוף מיוחד של נסיבות, כדי שלצלבנים תהא דריסת־רגל בשטחים דרומיים אלה. למרות פיצול ממלכתו של צלאח א־דין נשארה רצועת אשקלון נקודה רגישה במדיניוּת המוסלמית, אם כקרש קפיצה נגד צלבני החוף, אם כבסיס נגד יריבי המצרים בכרך שבעבר־הירדן, או בדמשק.

מצב כזה נתהווה בסתיו של שנת 1239. ממלכתו העצומה של צלאח א־דין וכן ממלכת יורשו אלמלך אַלכַּאמִל נתחלקה בין שלושה שליטים, בני אותה משפחה. במצרים שלט אלמלך אלעאדִל; בדמשק — אַצַאלִח אסמאעיל; ובעבר־הירדן — אנַאצַר דַאוּד. בספטמבר של אותה שנה הגיע לחופי הארץ מסע צרפתי גדול, בפיקודו של תִיבּוֹ (Thibaut) הרביעי, רוזן שאמפאן ומלך נַוַרֶה. לצלבנים החדשים לא היתה כל ידיעה על המצב השוֹרר במקום והם נגררו אחרי המפלגות המקומיות, שניסו לרָתמם לשירות האינטרסים שלהם. התוצאה היתה תכנית, לכאורה חסרת שחר: כיבוש אשקלון והקמת הריסותיה ולאחר מכן — עלייה על

דמשק. התוצאה היתה חישול ברית בין מצרים ובין דמשק היריבות, מפעל, ששום גורם לא הצליח לבצעו עד כה. ב־2 בנובמבר 1239 יצא מסע הצלבנים מעכו, דרך יפו, בכיוון לאשקלון. אלמלך אלעאדל שלח מצִדו מחנה לעזה, בפיקודו של רֶכֶן א־דין אַלְטַנְבֶּעא אלהִיגַ'אוִי. המחנה הצלבני הבלתי ממושמע ניסה לשלוח ידו בביזה. גדוד אחד, בפיקודו של אנרי, רוזן באר (Bar), איג (Hugues) מבורגונד ואצילים צרפתיים וארצישראליים, הגיע בְּ־12 בנובמבר מעֵבר לאשקלון לבית חַאנון[40]. כשאדונים אלה סעדו לאור היום ללא כל משמרות, התנפל עליהם המפקד המצרי, שַמס א־דִין סֻנְקֻר. ההתנגדות, שאורגנה ברגע האחרון, היתה הירואית במידה שהיתה חסרת תקווה. האצילים נהרגו במקום, ו־1,200 איש נפלו בשבי של המצרים. רק מעטים הצליחו להימלט ולהביא את בשׂורת האסון למחנה הצלבני העיקרי[41]. תיבו משמפאן — לשמע מסע טירוף זה — התקדם במהירות והגיע לאשקלון, אך לא היה עוד בכוחו לעזור לצבא המוּכֶּה. חפויי ראש חזרו הנוצרים ליפו ומשם לעכו. אולם עצם מציאותו של כוח נוצרי ניכר בארץ־ישראל, עורר את דאגתם ותאבונם של השליטים המוסלמים, שהיו מסוכסכים ביניהם. בקיץ 1240 הודח הסולטאן אלמלך אלעאדל משלטונו במצרים ובמקומו הומלך אַצאלִח אַיוּבּ, שליטהּ של דמשק לשעבר. בדמשק נמצא אצאלח אִסמַאעִיל, שהוציא בכוח את השלטון מידי אַיוּבּ. בעבר־הירדן שלט אנַאצַר דַאוּד. הארץ נמצאה מחולקת בין אלה, כשחלקהּ הצפוני הוא בידי שליט דמשק, ואילו דרומהּ עם ירושלים הם בידי שליטו של עבר־הירדן. בשעה זו תכנן אַיוּבּ מלחמת־נקם באצאלִח אסמאעיל בדמשק, שגזל ממנו את השלטון בסוריה. לצִדו עמד שַׁליטהּ של עבר־הירדן, שעתיד היה — במקרה של ניצחון — לקבל את דמשק. במצב זה פנה אצאלח אסמאעיל, שליט דמשק, לצלבנים בהצעת ברית־שלום כנגד מצרים ועבר־הירדן. המתווכים היו אבירי הטמפלארים. היתה זו שעת כושר בעיני הצלבנים לרווחים פוליטיים. כוחות המוסלמים נמצאו במצב איזון, והצטרפותם של הצלבנים היתה עשויה להכריע את הכף לטובת אחד הצדדים; הצלבנים יכלו, כמובן, לעמוד על המיקח תמורת עזרתם. סולטאן דמשק דרש מהם, "שיתקעו את אוהליהם באשקלון או ביפו... כדי למנוע מסולטאן מצרים את האפשרות לעבור את 'הבַּרְיַה' (המדבר) ולהיכנס לשטחה של סוריה". תמורת זאת מוכן היה השליט למסור לידי הצלבנים אותם חלקי המדינה שברשותו ולהסכים לכיבושיהם בעתיד מידי שליטים אחרים. מאחר שהגליל היה ברשותו — העביר שליט דמשק לידיהם את שטחי צידון, טבריה וצפת. למעשה חזר כל הגליל לידי הצלבנים[43]. הניסיון הראשון של שיתוף הפעולה הצלבני־דמשקאי לא עלה יפה. הצלבנים ביחד עם צְבאות דמשק הגיעו לעזה, אולם בהתנגשות הראשונה עם המצרים, עברו הדמשקאים לצד המצרים, והצלבנים נחלו מפלה, שרק נסיגתם המהירה לאשקלון הִצילה אותם מתוצאות חמורות ביותר. אולם הברית נשארה בתוֹקפה, וחצר דמשק אף תכננה התקפה על מצרים ממש בעזרת הצלבנים. אולם בינתיים החליט חלק של הצלבנים, בייחוד אלה שבאו מאירופה, לסיים, בצורה זו או אחרת, את מסעם. אמתלה לכך ניתנה להם על־ידי שליט מצרים, שהיה מוכן לכרות עִמם ברית, בדומה לזו שנכרתה תחילה עם דמשק, בתיווכם של ההוספיטלרים. הפרס היה שחרור שבויי הקרב שבבית חאנון משנת 1239. הצלבנים שיחקו משחק כפול, שעורר התמרמרות בקרב כמה מאציליהם, אך לא היה בתוכם שליט, שיהא מסוגל לכפות את רצונו על כולם.

בפרק־זמן זה מצא לו אִיג, דוּכּס בורגונד, שעת־כושר לעסוק בביצור אשקלון. המשא־ומתן האחרון הבליט את חשיבות העיר הבצורה — המבצר הראשון מול

עזה המצרית. ראשית עבודת הביצור חלה בזמן שהותו של תִיבּוֹ משאמפאן בארץ־ישראל, לאחר כריתת הברית עם שליט דמשק ולפני המשא־ומתן עם מצרים. הכרוניסט הצלבני מתאר כך את מפעל בניין העיר: "כמות גדולה של אבנים ושל חומות נמצאו במקום, כי היתה זו עיר גדולה מאוד, העיר המפוארת אשקלון. התחילו להקים מבצר, ומגדלים טובים וחפירים טובים. כל אחד עזר מרצונו הטוב, ונראה היה, שהעבודה היא טובה מאוד וחזקה מאוד"[44]. בספטמבר 1240 יצא תיבו משאמפאן את הארץ, אולם באוקטובר של שנה זו הופיעו מסע־צלב חדש, בראשותו של ריצ'ארד מקוֹרְנוֹל, אחיו של הנרי השלישי, מלך אנגליה. מאחר ששתי המפלגות היריבות — הטמפלארים וההוספיטלרים — ייצגו שתי תפישות פוליטיות שונות: האחת של ברית עם דמשק, והאחרת של ברית עם מצרים, נצמד ריצ'ארד לאשקלון ביחד עם הטמפלארים, המסדר הטבטוני ואבירי הארץ: "ויבצרו את המבצר באותה צורה, כפי שביצרה ריצ'ארד מלך אנגליה, דוד של אותו רוזן ריצ'ארד". למבצר הובאו חיל־מצב ואספקה רבה, כיאה למבצר גדול (מרס 1241)[45]. על מפעל אחרון זה של ביצור אשקלון נשתמרה לנו תעודה יִקרת־ערך, הלא היא מכתבו של ריצ'ארד מקוֹרְנוֹל לרוזן דיבון (Devon): "ובינתיים היינו כל הזמן באשקלון, ושקדנו על בנייתו של מבצר זה. ודבר זה נגמר, בעזרת האלוהים, בזמן קצר מששיערנו, ככה שעכשיו הוא מוקף חומה כפולה עם

תוקפיה של אשקלון, בהיותה עיר בצורה, ניסו לכבשה על־ידי הטלת מצור, לעתים רק מצד היבשה, לעתים גם מהים. כלֵי התקיפה על עיר נצורה בתקופה הצלבנית לא התקדמו מאז התקופה הרומית. בציור: בליסטרא, היא המרגמה של הזמן העתיק, מופעלת על־ידי הצלבנים, והיא דומה מאוד לבליסטרא רומית.

מגדלים רבים וחומה חיצונית מאבני גזית ועמודי שיש. הוא מקושט בצורה נאה וברוב תבונה. וכל מה ששייך למבצר, פרט לחפיר, שאם ירצה השם ייחפר במשך החודש, החל ביום הפסחא, הוא ללא דופי". המבצר, ממשיך ריצ'ארד, נמצא בשטח־סָפָר, ובמקרה של הפרת השלום תהא נודעת לו חשיבות עצומה. אין פחד בפני מצור, מכיוָן שאפשר להביא אספקה דרך הים. "ואף בזמן של שלום אין אנו סבורים, שמבצר זה הוא חסר תועלת, הואיל והוא מַפְתֵּחַ של ממלכת ירושלים בים וביבשה ומבטחה והוא מבוכה וחורבן למצרים מצד צפון"[46]. החששות שביצורה של אשקלון — שהיה חלק מן התכנית של ברית דמשק, שחודה היה מכוָן נגד מצרים — יביא לידי התלקחות מלחמה עם מצרים, נתבדו. שליט מצרים, אַצַאלִח אַיוּב, ביקש לאשר את החוזה הקודם, שעשה עם תיבו משאמפאן. הוא מצָדו הבטיח עתה לצלבנים את כל מה שהבטיח שליט דמשק. החוזה הבטיח לצלבנים הרחבה ניכרת של רצועת החוף דרומית לבירות וכן את כל הגליל, לרבות חלקיו המזרחיים, את ירושלים ובית לחם, את הרצועה, המחברת את הערים הקדושות לחוף הצלבני, ולבסוף את כל החוף דרומית מיפו עד עזה, אולם בלא עיר זו, ואת השטח במזרחו של גוש זה, הכולל את בית גוברין[47]. מדינת הצלבנים התפשטה אפוא שוב דרומה מעבר לאשקלון. הגבול הצלבני־מצרי עבר בין אשקלון לעזה. יש אי־בהירות מסוימת לגבי חוזה זה, כנראה, על שטחים, שלא היו שייכים לו, או שהם מאשרים "סטאטוס קוו" בשטחים שהיו צלבניים אף קודם לכן.

עם סיום בנייתה של אשקלון פנו הטמפלארים בתביעה לריצ'ארד למסור להם את מבצר הגבול, שבמידה רבה היו הם היוזמים את הקמתו. אולם ריצ'ארד, שהיה לגיטימיסט לפי טבעו, היה סבור, ששַׁליטה הרשמי של המדינה הוא הקיסר פרידריך השני הוֹהֶנְשְׁטַאוּפֶן, בעלה של יורשת העצר אִיזַבֶּל דֵי בְּרִיֵין. נציבו גוֹטְיֶיה פֶּנֶנְפֶּיֶיה (Gautier Pennenpie) ישב אותה שעה בירושלים, וריצ'ארד מקוֹרְנוּל העביר לרשותו את אשקלון הבצורה[48].

אולם אשקלון לא נשארה ימים רבים בידי נציבו של הקיסר. כוחו הצבאי הקטן היה מרוכז בצור וכן במאבק עם האופוזיציה הבַּארוֹנִיאַלית, בראשותה של משפחת איבלין. הגורם היחיד, שהיה מסוגל להגן על שטחי הגבול, היו המסדרים הצבאיים. בשנת 1243, היינו לאחר שנתיים, העביר הרוזן תוֹמַאס מאַקוּוינוֹ, נציבו החדש של הקיסר, את מבצר אשקלון לרשות ההוספיטלרים, בתנאי שיחזקו את ביצוריו ושאם יפצה אותם הקיסר על ההוצאות — יוחזר המבצר לידיו[49]. קונראד, בנו של הקיסר, ושליט ממלכת ירושלים דֶה יוֹרֶה, אישר העברה זו, שבוצעה באפריל 1244[50].

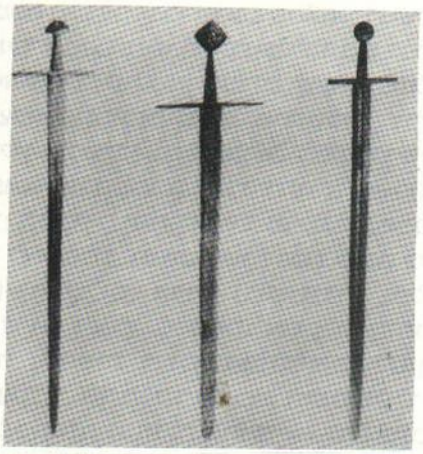

חרבות צלבניות. החרב היתה כלי הנשק העיקרי של הפרשים הצלבנים. גם בכלי נשק זה לא חלו חידושים משמעותיים מאז התקופה הרומית.

סמלו של ביברס, כפי שהוטבע על גשר גינדיס שליד לוד.

באוקטובר של אותה שנה הוכו הצלבנים מכה מכרעת. בברית עם סולטאן דמשק אלמלך אצאלח אסמַאעיל ושליט כּרך אלמלך אנאצר ניסו הצלבנים להתגונן בפני הגדודים התורכיים של החְוַרֶזְמים, שנקראו על־ידי סולטאן מצרים ושערכו ביולי 1244 טבח כולל ביישוב הצלבני של ירושלים. החְוַרֶזְמים פנו מירושלים, דרך לטרון, לעזה. בקַאראתִיַא שברצועת אשקלון התאחדו עם המצרים, בפיקודו של רֶכְן א־דין בַּיבַּרס. ב־17 באוקטובר 1244 נפגשו שני המחנות בחִרבּיה (היא Forbie), והצבאות הנוצריים־מוסלמיים הוכו על־ידי המצרים והחְוַרֶזְמים. מפלת הנוצרים היתה שלמה, ורק שרידים מועטים הגיעו לאשקלון, ומשם עשו דרכם לעכו. כל דרום הארץ נכבש עתה על־ידי המצרים: ירושלים, חברון ובית גוברין נפלו לידיהם, כשגדודים חורזמים הפכו את דרום הארץ לשממה. אשקלון היתה המבצר היחידי שלא נכנע, ושימש סכנה מוחשית בעורף המתקיפים. בסוף אוקטובר התקיף רֶכְן א־דִין בַּיבַּרס את אשקלון, אך מפקד המבצר ההוספיטלרי לא נכנע. הוא דרש עזרה מעכו, אולם זו לא היתה מסוגלת להושיטה לו. אמנם המצור נפסק, אך מצב המושבות הצלבניות בארץ החמיר מיום ליום. גדודים מצריים סגרו את הנוצרים בעריהם ובמבצריהם, ומה גם שבסתיו של 1245 כבשו המצרים את דמשק ואיחדו מחדש את סוריה עם מצרים.

בקיץ 1247 נפלה טבריה והגיע תורה של אשקלון. בראש המצרים, ששמו מצור על אשקלון, עמד פַּחְ'ר א־דין. העיר הושמה במצור מצד היבשה וגם מצד הים, כדי למנוע כל הגשת עזרה מן החוץ. עשרים ושתיים גַאלֵירות מצריות סגרו על העיר מצד הים. מפקד ההוספיטלרים הודיע על מצבו לעכו ולקפריסין. אנרי מקפריסין שלח כמה אניות לעכו, ומשם יצאה שיירה של 50 אניות לעזרת אשקלון. המצרים חששו מפני קרב ימי ונתנו פקודה לאניותיהם להתקרב לחוף. סערה שקמה בים גרמה נזקים עצומים לצי המוסלמי שהתנפץ על סלעי החוף. הצלבנים הצליחו לחדור לעיר מצד הים ולהכניס לתוכה אנשים ואספקה, אולם לא היה בכוחו של הצי הנוצרי להחזיק מעמד זמן רב בים הסוער ובנמל הבלתי מוגן והוא חזר לעכו. המוסלמים השתמשו עתה בשרידי ציָם, כדי להתקין מהם מכונות מצור, וחפיר עמוק באדמה הִבקיע להם דרך מתחת למבצר עצמו. חלק מחיל־המצב הצליח לברוח בסירות מן העיר; השאר נטבחו במבצר, שהמצרים חדרו לתוכו דרך התעלה שחפרו תחתיו. ב־15 באוקטובר 1247 פסק להתקיים היישוב באשקלון[51].

לאחר שלוש־עשרה שנה — לשמע נסיגת הצרפתים מתוניס — חשש בּיבַּרס להתקפה מצִדם על מצרים ועל סוריה והוא נתן פקודה להרוס את העיר עד היסוד. ב־25 בספטמבר 1270 נפתחו פעולות ההרס. לנמל הקטן נזרקו עצים ואבנים, כדי למנוע כל אפשרות של נחיתה[52]. המבצע היה מושלם, וחורבות אשקלון של היום הן העדות האחרונה לחומות אִיג, דוכס בורגונד, לריצ'ארד מקוֹרְנוֹל ולזעמו וחששותיו של ביברס.

הערות

א. התקופה הפאטמית

1. הספרות, שיש לה נגיעה לנושא עבודתנו, מטפלת אך ורק בשאלות טופוגרפיות וארכיאולוגיות של אשקלון וסביבתה, והיא תובא במחקר מיוחד. המקורות המובאים להלן מצוטטים לפי:

Recueil des croisades (RHC) publ. par I'Acadamie des inscriptions et Belles Lettres

Alb. Aq = Albertus Aquensis, Liberchris tianae expeditionis pro ereptione, emundatione et restitution Sanctae Hierosol. Ecclesiae, RHC., vol. 4.
Ambroise = Ambroise, Estorie de la guerre sainte, ed, G. Paris (Paris 1907).
Ernoul — Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trèsorier, ed. L. De Mas Latrie (Paris 1871).
Fulco = Fulco Carnotensis, Gesta Francorum Iherusalem pertegrinantium. RHC., vol. 3
Itinerarium = Itinerarium peregrinorum et gesta Regis Ricardi, ed, 'W. Stubbs (London 1864).
Wit Tyr. = Willelmus Tyrensis, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum. RHC., vol 1-2.
Ibn al-Athir, Extraits de la chronique Kamel Altwarykh. RHC. Or., vols. 1-2. = אבן אלאתיר
The Damascus Chronicle of the Crusades from the chronicle of Ibn al-Qalanisi, by H.A.R Gibb (London 1932) = אבן אלקלאנסי

2. מערבית בַּרִיָּה — מדבר.
3. Alb. Aq., IV 45
4. Anonymi Gesta Francorum, ed. L. Bre'hier, p. 214.
5. רפרודוקציה של ציור זה המובאת להלן לקוחה מ־De Witt, Les chroniqueurs de l'hist. de France, p. 790.
6. Alb. Aq. IV, 50
7. אבן אלקלאנסי, עמ' 48-49.
8. Alb. Aq. VII, 13
9. Alb. Aq., VII, 13
10. Ibidem, VII, 14
11. Ibidem.
12. אבן אלקלאנסי, עמ' 109.
13. Alb. Aq., VII, 15
14. על כך למדים אנו מזמן ביצור המקום על־ידי הצלבנים בשנת 1150, ר' להלן.
15. ראה פרטים על מדיניות זו J. Prawer, The Settlement of the Latins in Jerusalem, Speculum, 1952.
16. Wil. Tyr., XVII, 22. התרגום הצרפתי מבליט הסדר זה: "Si neis que l'en disoit que si com li enfes nessoit, comencoit-il a avoir ses livroisons". Ernoul XVII, 22.
17. Wil. Tyr., XVII, 22; XIV, 22
18. ראה את המקורות המובאים אצל: R. Rohricht, Gesch. d. Konigreichs Jerusalem, p. 206, n. 2
19. Alb. Aq., VII, 39
20. Alb. Aq., VII, 46
21. Fulco, II, 4, סיפור דרמטי יותר, ובוודאי מהימן פחות, אצל Alb. Aq., VII, 39
22. Wil. Tyr., X, 14; Fulco, II 10
23. Alb, Aq., VII, 68; Fulco II, 11; אלקלאנסי, עמ' 53-54.
24. Fulco, II, 15. התיאור אצל אבן אלקלאנסי (עמ' 71) כמסע של שנת 1104 זהה אולי עם המסע שלנו. המסעות נערכו בתקופה זו דרך קֶבע ולפי מתכונת אחידה, פחות או יותר, כך שקל להחליף מסע אחד במשנהו.
25. Fulco II, 18
26. Alb. Aq., IX, 15

27. אבן אלאתיר, Fulco, II, 33; 229
28. Alb. Aq., IX, 48 Fulco, II, 31-33
29. Alb. Aq. IX, 51-52
30. Alb. Aq., X, 8
31. Alb. Aq., X, 13
32. Ibidem, X, 14
33. Ibidem, X, 16
34. Ibidem, X, 31-33
35. Ibidem, X, 34
36. Fulco, II, 37
37. Alb. Aq., XI, 26
38. Alb. Aq., XI, 27
39. Alb. Aq., XI, 29
40. Alb. Aq., XI, 28
41. Fulco, II, 44
42. אבן אלקלאנסי, עמ׳ 108-109.
43. מראת אזמאן, עמ׳ 541.
44. אבן אלאתיר, עמ׳ 277.
45. Alb. Aq., XI, 35-37
46. Wil. Tyr., XI, 20; Fulco, II, 49
47. Fulco, II, 53
48. Alb. Aq., XII, 25
49. אבן אלקלאנסי, עמ׳ 130. אלמקריזי מזכיר את שני ענפיו של השבט הבדוי בַּנוּ תַעַלבה והם דַרמא ורַזַיִיד, ששיתפו פעולה עם הפראנקים. כתאב אלביאן ואלאעראב עמא בארץ מצר מן אלעראב, הוצ׳ ויסטנפלד ב־Göttinger Studien 1847, 412-450
50. חַגִ׳רַת בַּרְדַאוִיל.
51. אבן אלאתיר, עמ׳ 315.
52. Wil. Tyr. XII, 6; Fulco, III, 2
53. Wil. Tyr., XII, 21-23; Fulco, III, 20
54. Wil. Tyr., XII, 24
55. Wil. Tyr., XIII, 17; Fulco, III, 46
56. Rev. de l'Orient Latin, III, p. 11

ב. ביצור הספר הצלבני ונפילת אשקלון המצרית

1. על מפעלי הביצורים וההתיישבות ר׳ פרטים J. Prawer, Colonization activities in the Latin Kingdom of Jerusalem. Rev. belge de phil. et d'hist., t. 129 (1951), pp. 1063—1118.
2. Wil. Tyr., XIV, 22
3. Ibidem, XV, 24
4. Ibidem. XV, 25
5. המתרגם הצרפתי של וילהלם מצור מתרגם את השם ביתר דיוק: Guillaume de Tyr., ed. P. Paris, p. 84. Monz Clers
6. Wil. Tyr., XV, 25
7. Guillaume de Tyr., ed. P. Paris, p. 85
8. לפי מקור שהובא על־ידי R. Röhricht, Gesch. d. Konig. Jerusalem, p. 227, n 5
9. Wil, Tyr., XVII, 12 וראה לעיל הערה 1
10. אבן אלקלאנסי, עמ׳ 317.
11. Wil. Tyr., XVII, 21
12. אבו אלפדא, 30; אבן אלקלאנסי, 314; אבן אלאתיר, 490; Extraits des Historiens arabes, ed. M. Reinaud, pp. 100-102.
13. אבו שאמא ב־RHOR., IV, 71
14. מפת שיק במאמרו של H. Guthe, ZDPV, II (1879), 164-169
15. אבן אלקלאנסי, עמ׳ 315-316.

16. ר׳ J. Prawer, Assise de vente and assise de teneure — a study of landed property in the Latin Kingdom. Econ. Hist. Rev., 1951
17. Wil. Tyr., XVII, 27
18. אבן אל אתיר, 490.
19. Wil. Tyr., XVII, 30
20. Ali al-Harevy in Arch. de l'Orient Latin, I, 608 A.-S. Marmadji, Textes géographiques arabes sur la Palestine (Paris 1951) 142—143.
21. R.L. Devonshire, L'Egypte musulmane et les fondateurs de ses monuments (Paris 1926). p. 46

ג. התקופה הצלבנית

1. Wil. Tyr., XX, 18 (ר׳ לעיל הע׳ 1).
2. Ibid., 18-20
3. ר׳ A. Musil, Arabia Petraea II, 2, p. 71
4. Ibid., 28 5 Wil. Tyr., XX, 27
5. Ilid 28.
6. Ibid., XXI, 20-22
7. Ibid., 28-29.

ד. בין הצלב לסהר

1. אבן אלאתיר, עמ׳ 696-697.
2. Eracles XXIII, 51.
3. אלמקריזי אצל בלוֹשֶׁה ב־Rev. de l'Orient latin ix,29. אבן אלאתיר, עמ׳ 698.
4. Chronicon Terrae Sanctae, 83
5. Ibidem, 238
6. אלמקריזי (ר׳ הערה 3), עמ׳ 41; אבו שאמא, עמ׳ 116.
7. Itinerarium, IV 23, Ambroise, vv. 6841-6852
8. Ambroise, vv.
9. אלמקריזי (ר׳ הערה 3), עמ׳ 51-55, שחזור אשקלון הצלבנית יתפרסם בהמשכו של מחקר זה.
10. אבן אלאתיר, עמ׳ 51.
11. בהא א־דין ב־PPTS., XIII 296
12. אבו שאמא, עמ׳ 41.
13. שם.
14. בהא א־דין, עמ׳ 297, קורות הקהילה היהודית במקום יתוארו בהמשכו של מאמר זה. ר׳ פרק א׳, הע׳ 1.
15. אבן אלאתיר, עמ׳ 697.
16. Itinerarium, IV, 26
17. שם.
18. Itinerarium
19. שם, פרק 4.
20. שם, פרק 6.
21. שם, פרק 7.
22. Ambroise, v. 8030
23. Ambroise, v. 8464, Itinerarium, V, 13-14
24. Itinerarium V, 17
25. חרביה = Forbie של הצלבנים, Itinerarium, V, 32-33,
26. בהא א־דין, עמ׳ 337.
27. Itinerarium, V, 59
28. בהא א־דין, עמ׳ 337.
29. Itinerarium, V, 39; Ambroise, vv. 9223-9373
30. Itinerarium V, 41; Ambroise, vv. 9400-9431

31. Eracles, II, 196
32. בהא א־דין, עמ׳ 344.
33. בהא א־דין, עמ׳ 342־347 ; Itinerarium, Vi, 3-5 Ambroise, vv. 10329-10538
34. בהא א־דין, עמ׳ 353.
35. שם, עמ׳ 357-358.
36. שם, עמ׳ 358-359.
37. שם, עמ׳ 360.
38. Itinerarium, VI, 28; Ambroise, vv, 11775-11781
39. בהא א־דין, עמ׳ 383.
40. שם, עמ׳ 386־387. פרטים חשובים ביותר על המאורעות האלה נתבררו רק עם תגליתו של י׳ ידין, כתובת של התקופה האיובית מבית חאנון. **ידיעות**, י״ב, עמ׳ 84-92.
41. Eracles, ch. 44—45; Mss. Rothelin, 25—29.
42. Eracles, ch. 48
43. פרטים במכתבו של הרמאן מפריגה ב־Mattheus Parisiensis Chronica majora, ed. H. R. Luard, IV, 65
44. Mss. Rothelin, ch. 33
45. Mss. Rothelin, ch. 36. Eracles, ch. 51
46. Mattheus Parisiensis, IV, 143
47. שם עמ׳ 141-144 ור׳ עוד R. Röhricht, Forschungen z. deut. Gesch., t. 26 (1886), 96-98
48. Eracles, ch. 51
49. ZDPV, X 239; Delaville le Roulx, Cartulaire des... Hospitalliers, II 615; 722
50. R. Röhricht, Regesta, no. 1118a
51. Eracles, 432—434
52. אבן פִּרַת אצל M. Reinaud, Extraits, 525